V Кр

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 260 (12350) 1983 чылдың ноябрь 12, суббота

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 коп

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтар Владимир Ляхов болгаш Александр Александров олар «Салют-7» станцияда 136 ажыг хонук иштинде ажылдап турарлар. Сөөлгү хүннерде чер чанының орбитазынга автоматтыг «Прогресс-18» транспорт корабли-биле ажылдарны үргүлчүлээн. Экипаж корабльдиң чүъгүн колдуунда дүжүрген. Космос танкериниң бактарындан ижер сугну кудуп алыры доозулган. Станцияның каттышкан шимчедикчизинге ажыткыны болгаш кывар чүүлдү немей куткан.

Космостуң «Оазис» дээр оранжереязында ажылды үргүлчүлеп турар. Шинчилел кылыр чүүлдер кылдыр редисти болгаш арабидопсисти шилип алган. «Светоблок-М» дээр херексел-биле үнүштерниң генетиктиг шинчилелдерин кылып турар. Оон өске «Светоблок-Т» дээр херексел-биле нарын биологтуг бүдүмелдерниң электрофориттиг башкаланыышкынының дүргедедириниң аргаларын шинчилээриниң талазы-биле биотехнологтуг шенелделер доозулган.

Дүүн космонавтарның комплекстиг медицина шинчилелдериниң хүнү болган.

Телеметрлиг медээлерниң түңнелдерин болгаш экипажтың дыңнадыгларын ёзугаар алырга, орбитаның эртем-шинчилел комплекизиниң ужудуушкуну чогумчалыг чоруп турар.

Владимир Ляховтуң болгаш Александр Александровтуң кадының байдалы эки.

ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫНЫҢ СЕКРЕТАРЫ

Партия эге организациязы күш-ажылчы коллективтиң политиктиг өзээ болбушаан, Конституцияда айыттынган ооң калбак эргелерин боттандырарынга идепкейлиг идиг бээр хүлээлгелиг. Ооң ажыл-чорудулгазының болгаш таарымчалыг байдалды тургузары дээш, ниити херекке ооң салыышкыны дээш партия эге организациязы партияның мурнунга улуг харысалгалыг болуп турар. Ынчангаш организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың чаңгыс аай болурун хандырар, хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин организастаар, контрольду күштелдирер, даандырган ажыл-херээ дээш кадрлардан, партия организацияларының секретарьларындан улуу-биле хамааржыр. Республиканың партия организацияларының секретарьларының хөй нуруузу даандырган ажылынга ээ-харысалгалыг, авторитеттиг кижилер болуп турар. Амгы үеде үлетпүр бүдүрүлгелерде, совхозтарда, албан организацияларда, өөредилге черлеринде, школаларда 515 партия эге организациязы, 332 цех болгаш бригада парторганизациязы, 422 партбөлүк бар, оларның шуптузунга отчёт-соңгулдалыг хуралдар чоокта чаа эрткен. Оларның секретарьлары болгаш удуртукчулары колдуунда катап соңгуткан, солуушкуннарның саны хөй эвес болган. Моон алгаш көөрге, дыка хөй партия эге организацияларының секретарьлары боттарының идепкейлиг, организакчы, негелделиг, хөй-ниитиниң санал-оналынга дыңнангыр, чаа чүүлдерни нептередиринге сундулуг чоруу-биле ат-алдарны чаалап алган, ынчангаш коммунистерниң берген даалгазын ак сеткилдиг күүседип, бүгү билиин, мергежилин, күжүн үндүрүп турарлар. Ындыг партия организацияларының секретарьларынга Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозта У.-Д. Монгуш, Кызыл районда «Тиилелге» совхозта Ч.-У. Монгуш, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинде И. Т. Сермавкин, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында Б. А. Кучеренко, Тожунуң ыяш ажыл-агый черинде В. Н. Андреев, Кызылдың сүт комбинадында В. Ф. Суменкова, Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында Д.-Д. Ондар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар хамаарышкан коллективтериниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын чедиишкинниг күүседиринче коммунистерни, ажылчы чоннарны мобилизастап, быжыг сагылга-чурумнуг ажылдаарын хандырып шыдаан.

Партия эге организациязының секретары болуру —харысалгалыг, ынчалзажок буянныг болгаш хүндүлүг херек. Оларның колдуу ажылындан хостатпаан, хөй-ниити эгелээшкин-биле ажылдап турар болза-даа, бодунуң кол албан хүлээлгезин эки кылып, партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип турарлар. Ындыг болза-даа коммунистерниң даалгаларын чедир күүсетпес, ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыгларынче, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдарже ханылап кирбес чамдык партия организацияларының секретарьлары бары эрткен отчёт-соңгулдалыг партия хуралдарынга илерээн. Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң партком секретары Н. З. Барадулин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге, хөй-ниити организацияларынга, культура албан черлеринге удуртулганы кошкатканын, коммунистерниң, ажылчы чоннарның ортузунга идеология, кижизидилге ажылын суларатканын, «Тыва тудуг тресте» партком секретары Г. А. Медведев тудугжулар ортузунга күш-ажылдың сагылга-чурумун, тудуг материалдары-биле хандырылганы экижидер дээштиг хемчеглер албайн келгенин отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистер чугаалаан. Пассажирлер аргыштырылгазын чогуур деңнелге тургузар тодаргай ажылдарны чорутпааны дээш пассажирлер АТБ-зинде партия эге организациязының секретары И. С. Некрасованы коммунистер шүгүмчүлээн.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, партия Төп Комитединиң май, ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринде айыткан нарын сорулгаларны амыдыралга боттандырары партия эге организацияларының секретарьларындан организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулганы хүн бүрү сайзырангайжыдарын негеп турар. Хамыктың мурнунда коммунистерниң авангардчы ролюн, даандырган ажыл-херээнге харысалгазын бедидер, оларны дамчыштыр коллективке партийжи салдарны чедирер. Дуржулгалыгдаа партия организациязының секретары бүгү-ле айтырыгларны чааскаан шиитпирлээри берге, ынчангаш партбюро комитет кежигүннерин, активтерни аңаа идепкейлиг киириштирер. Коммунистерни бүдүрүлгениң берге болгаш харысалгалыг участоктарынга быжыглаар, ында ажыл-ишти, кижизидилге ажылын чедиишкинниг шиитпирлээринге ол дузалаар. Партия эге организациязының секретары идепкейлиг, организакчы, кижилерниң саналдарынга, негелделеринге дыңнангыр, шыңгыы негелделиг, мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге чаа чүүлдерни нептередир дээш туржур, четпестерге эптеш чок кижи болур. Мону чедиишкинниг шиитпирлээри ооң амыдыралчы арга-дуржулгазындан, партияның иштики болгаш даштыкы политиказының айтырыгларын эки сайгарып билиринден улуу-биле хамааржыр. Ынчангаш СЭКП Кызыл хооркому, райкомнары оларның теоретиктиг өөредилгезин организастап тургаш, арга-дуржулга солчулгазын, мурнакчы дуржулганы нептередир ужурлуг. Партия комитеттериниң инструкторлары партия эге организацияларынга баргаш, ылаңгыя аныяк секретарьларның ажылынга практиктиг дузаны чедирер, сүмелерни бээр хүлээлгелиг.

Республиканың партия организациялары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш коммунистерниң болгаш ажылчы чоннарның ортузунда идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирип, он бирги беш чылдың үшкү чылының экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын чедиишкинниг шиитпирлеп турар, ону күүседир херекке партия эге организацияларының секретарьлары төлептиг үлүүн киирип турарлар.

Республика типографиязында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Зоя Михайловна Чащухинаның удурткан парлакчылар бригадазы бо чылдың үшкү кварталында бригадалар аразында социалистиг чарышка тиилекчи болуп, Улуг Октябрьның байырлалын төлептиг уткаан.

Бригада кежигүннери Александр Адыг, Светлана Салчак болгаш өскелерниң-даа кызымак ажылының түңнелинде планныг онаалдалар ай санында ажыр күүсеттинип келген.

ЧУРУКТА: мурнакчы бригаданың кежигүнү Светлана Салчак.

Бирги класстың чолаачызы **Виктор Алексеевич Еремеев** — «Тыва көдээ тудуг» трестиң автобаазазында мурнакчы чолаачыларның бирээзи.

Республиканың көдээ тудугларынче материалдар сөөртүр хүлээлгезин ол ак сеткилдиг күүседип келген. Тудугжуларның күзенчиг аалчызы Виктор Алексеевичини автобазаның коллективи хүндүлээр.

ЧУРУКТА: чолаачы В. А. Еремеев.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ДЕЛГЕЛГЕЖЕ ҮДЭЭН

ИЙИ-ТАЛ. (Тыва АССР ноябрь 10. СЭТА-ның корр.) «Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырының малчыннары социалистиг чарыштың тиилекчилери —тос механизаторларны Москваже үдеп аъткарган.

Дуржулгалыг тараажы Х. Чалзыптың удурткан звенозунуң бүгү кежигүннери ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге баар путёвкалар-биле шаңнаткан. Звенонуң ишчилери коллективтиг кереэ ёзугаар ажылдаарынче хамыктың мурнай кирген. Мал чеми белеткээр талазы-биле тускай мергежил, малчыннар-биле харылзаазын кереэге үндезилеп чорудуп турар.

Чаартыкчыларның үлегерин эдергеш, ферма коллективтери-биле кады ажылдаар кереэлерни чарып алган ажыл-агыйлар Тывада хөй.

Таңды районнуң улус судунуң улус судьязын соңгуур хүн дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарынга соңгулдалар дугайында» РСФСР-ниң хоойлузунуң 54 чүүлүнге дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Бай-Хаактың № 1 соңгулда округундан Таңды районнуң улус судунуң улус судьязының соңгулдазын 1983 чылдың декабрь 11-де, воскресеньеде чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1983 чылдың ноябрь 10.

Сүт-Хөл районнуң улус судунуң улус судьязын соңгуур хүн дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарынга соңгулдалар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 55 чүүлүнге дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Сүт-Хөлдүң соңгулда округундан Сүт-Хөл районнуң улус судунуң улус судьязының соңгулдазын 1983 чылдың декабрь 11-де, воскресеньеде чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1983 чылдың ноябрь 10.

ДЕМ ЧОКТА—СААН ЧЕГЕЙ

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Оймак сүт-бараан фермазынга совхозтуң кол зоотехниги И. Н. Аджиев-биле чеде бердивис.

Машинавыс Чодураа суурнуң кол кудумчузу-биле халыткаш, хемчигешти кеже бээрге, Оймак фермазының хериминиң иштинче кирип келген болдувус. Кожа туткан ийи инек кажаазының чанында Т-25 трактор өдек бөлдүре иттирип тур. Машинадан дүшкеш, ийи-бир баскаш, майык ажып турар малгашталчак өдекке «кадалы» берген тур бис. Аджиев менче хүлүмзүрүп көргеш, холдарын чада тутту. Ынаар кажаа аксында турган кижилер бисче көрүп турлар. Арай деп базып чорааш, оларның чанынга чеде бердивис. Мендилештивис. Чазык шырайлыг, боткур магаботтуг хереэжен кижи бисти кажаа иштинче чалады.

— Бо болза ферманың осеменатор-зоотехниги Тамара Тоорук-тур — деп, Аджиев таныштырды. Кажаа иштинде чаа төрүттүнген бызаалар-биле элээн доруга бергеннерин аңгылай тургускан. Оларны мурнакчы бызаа ажаакчызы С. Уйнукай билдилиг, сагыш човангыр ажаап турар дээрзин Тамара Тоорук тайылбырлады.

— Маңаа ажаакчылап ажылдаа-ла чаа-ла чыл аштым. Чогум улуг бергедээшкиннер-даа чок ийин. Чаа-ла ижигип олур мен—деп, С. Уйнукай чугаалап турду.

— Бо чылын көрдүнгенин ёзугаар 278 инек төрүүр. Бо хүнге чедир 152-зи төрээн. 19 инек ара салган, 20 бызаа хораан. Ооң чылдагаанын тайылбырлап шыдавас бис—деп, кол зоотехник чугаалаар болду. Осеменатор аңаа чөрчүптер кандыг-даа сөс чокка чөпшээрешти:

— Чээрби бызаа дээрге эвээш чүве ышкажыл. Моон мурнунда чылдарда оон-даа хөй чидириглиг болгулаар чүве. Эрткен чылдан бээр Красноярск крайдан доңурган үре эккеп, инектеривисти тарып боозадып эгелээн бис. Оон түңнелинде төрүттүнген бызааларның уксаазы, күш-деңгели экижээн. Өлүп-хораар чоруу база эвээжээни ол-дур —деп, Тамара Тоорук тайылбырлады.

Даштыгаар үнүп келдивис. Чанывыска кижи орту ажа берген назылыг, чазамык-силиг кеттинген кижи кылаштап келгеш, ферманың учётчиги Оя Тоорук дээр деп бодун таныштырды. Ажыл-агый дугайында чугаалап бээрин оон диледим.

— Кол-ла сорулгавыс— күрүнеге сүт дужаар планывысты күүседир бис. Маңаа сагылга-чурум өзек черни ээлээр боор чүве-дир. Кым чурумнугул — ол мурнакчы, ол—планын күүседир. Бисте саанчы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Чамзы Шивит, мурнакчы саанчылар Александра Доо, Уйнукай Тас олар хүлээнген инектеринден хүнде-ле 40—80 килограмм сүттү саап ап турарлар. Олар өске эштеринге доктаамал үлегер-чижек боор турар улус.

Инек кажаазынга бардывыс. Кажаа ишти мындыг-ла арыг, чылыг, чырык эвес.

— Чедиишкиннеривис бар харын. Ам каш чыл улаштыр районга дээре көргүзүглүг боор келдивис. Эрткен айның планын 117 хуу күүсеткен бис. Сүдүвүс шынары база багай эвес: бирги сорттуң үскүрү 4,2 хуу боор турар. Шупту 15 саанчы ажылдап турар. Бир саанчыга-ла ортумаа-биле 17 инек онаажып турар. Бо Исмаил Назимович силерге мурнакчы саанчыларны адап каапкан боор. Ынчаарга мээң таламдан чаңгыс санал бар. Чүл дээрге ол-ла депутадывыс Чамзы Шивит, шаңнал-макталдыг Александра Доо дээн чижектиг арга-дуржулгалыг, ат-хавыялыг саанчыларывыс сөөлгү үеде арай «аскап» турар, байдалче шилчип турарлар-дыр. Олар хөй-ниити ажылынга идепкей чок, чүгле ажылын кылып кааш, чаңа маңнаарын бодаар, боттарының хуу ажыл-агыйынче хөй кичээнгей салыр апарган. Ол дугайын хуралдаарга-даа чугаалап турган мен...

— Чок, силер арай хөлүн эрттирип тур ышкаш силер— деп, кол зоотехник үзе кирерин оралдашты, ынчалза-даа бригадир чугаазын маажым уламчылай-дыр.

— Мындыг бис. Долгандыр бот-боттарывыска болушкаш, ёзулуг четпестерни узуткап шыдавас болгай бис. Бир эвес мактаар чүве болза, ёзулуг мурнакчы, идепкейлиг аныяк саанчылар Биче-кыс Донгакты, Татьяна Чатпал-оолду, Валентина Борбак-Караны база адаар херек. Олар ай санында хүлээлгелерин 110—120 хуу күүседип турар. А демги хоочуннарывыс безин чадаарда кажаа-хораа ашталгазынга, шефтээшкиннерге киржирлер эвес. Ол хамаан чок бидон-савазын ам каш хонук чугбаан, барып көрүңер. А мээң сөзүмнү шуут тоовастыр.

— Силерниң оонар база чөп харын — деп, Аджиев ам-на ушкашты.— Ону өөренип көөр бис...

— Ындыг аазаашкыннарны силер чаңгыс эвес удаа бердиңер. А чаа төрээн 18 бызааны мээң чөпшээрелим, киржилгем чокка чүге улуг инектер данзызынче киир бижээш, район төвүнче баар отчётка коштуңар? Ол дугайын бо хүнге чедир меңээ тайылбырлап бербедиңер. Ынчаар карак ажыттап болур бе?

Фермада арага-дарыга хандыкшылдыг, ажылынга ээ-харысалга чок кижилер база бар. Кадарчылар Балдан-оол биле Биче-оол Маскыр алышкылар бо чылын шак-ла ындыг чылдагаан-биле 3 инекти чидирген. Ынчаарга ам маңаа коллективте эп-найырал чок чорукту кадыптар болза, фермада байдал илезн-биле көстүп кээр-дир. Бир эвес бо байдалдан дарый уштунар болза, Оймак фермазы ёзулуг-ла эки ажылдыг ферма болу бээр ийик.

Ферманың ажылынга база бир шаптыктыг байдал —ооң материал-техниктиг хандырылгазының, баазазының кошкаа. Бо хүннерде мында электрилиг саалда аппараттары чок. Хамык ажылдар колдуунда хол-биле кылдынып турар. Электрилиг саалда аппараттарын маңаа тургузуп шенеп турган. Ынчалза-даа электриктерниң буруузу-биле аппараттар бакка септеттинген болган. Ооң уламында 5 инек токка соктургаш, өлген. А арткан инектерниң сүдү кызырылгаш, кызырап, аарып туруп берген. Амгы үеде Оймакты механизастаар, дугайында айтырыг тургустунмайн турар.

Оймакчылар бо кышты амыр-менди ажар дээрзинге идегел бар. Ынчалза-даа коллективте бар четпестерни ханы бодамчалыг сайгарып, кижи бүрүзүнүң санал-бодалын өөренип, ажылдың организастаашкынын чурумчудуп, ажылчыннарның база специалистерниң харысалгазын бедидери —«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң удуртукчуларындан, специалистеринден, партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларындан негеттинип келген-дир. Сагган сүттү элбедир дизе, демниг, найыралдыг күш-ажыл херек. А ол дээрге сагылга-чурумнуң чарылбас кезээ-дир дээрзин оймакчылар угаап билир ужурлуг.

И. ИРГИТ.
«Шынның» корр.

Республиканың Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде

КАМНАЛГАЛЫЫ ДЭЭШ

1983 чылдың үшкү кварталында одалга-энергетика курлавырларын камналгалыг чарыгдаары дээш үлетпүр, автотранспорт бүдүрүлгелериниң, тудуг, коммунал-ажыл-агый организацияларының база совхозтарның арaзында социалистиг чарыштың түңнелдерин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел үндүрген.

Совет Тываның 40 чылынга уткуштур социалистиг чарышты калбартпышаан, республиканың үлетпүр, транспорт, тудуг, коммунал-амыдырал организацияларының база совхозтарның коллективтери одалга-энергетика курлавырларының камналгазының талазы-биле көскү түңнелдерни чедип алган дээрзин республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел демдеглээн.

Бо чылдың үшкү кварталында республикага 1370,9 муң квт-шак электри, 5584 гкал чылыг энергиязы, 457 тонна кывар-чаар материал камнаттынган. Бүдүрүлге коллективтеринде чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның арaзында ажыл хайныккан. «Тыва кобальт» комбинаттың, Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый үлетпүрүнүң, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң болгаш Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының коллективтери планга көрдүнгенинден безин электри энергиязын камналгалыг чарыгдаан.

Ооң-биле чергелештир электри энергиязының ажыг чарыгдалын Чадаанның автотранспорт бүдүрүлгези, даараныглa фабриказы, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобаазазы, № 48 болгаш чер ажылдары кылыр эргелелдер, Кызыл-Мажалыктың эът комбинады болдурган. Ниитизи-биле 18 бүдүрүлге, 18 совхоз электри энергиязын ажыр чарыгдаан, ооң чылдагааны электри хандырылгазын шын эвес планнаан болуп турар.

Чылыдылга энергетика курлавырларының камналгазы дээш калбарган социалистиг чарыштың түңнелин чугаалашкаш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел үлетпүр, тудуг болгаш транспорт бүдүрүлгелеринден «Тыва даг-дүгү» комбинатты тиилекчи деп санааш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база профоблчөвүлелдиң шилчиир вымпелин база 200 рубль түңнүг акшаны тывыскан.

Республиканың Одалга үлетпүрү министерствозунуң Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый үлетпүрүн ийиги черни ээлээни дээш шилчиир вымпел тывыскан.

Совхозтардан бирги черни Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу» совхоз чаалап алгаш, база шилчиир вымпел-биле шаңнаткан. Ийиги черде — Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы.

Одалга-энергетика курлавырларының камналгазын чедип албаан бүдүрүлгелер — «Тыва коммунэнерго», «Каа-Хем» разрезке, № 1, 2, 3 база пассажир АТБ-лерниң, мебель фабриказының, Кызылда туүйбу заводунуң коллективтеринге хамаарыштыр оларның кошкак ажылдаанын хүлээп алдынган доктаалда шүгүмчүлээн.

АНГОЛАНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

ЛУАНДА. Бодунуң национал байырлалын —хамаарышпас чорукту чарлааанының 8 чыл оюн Ангола дүүн нарын талаларлыг болу берген шериг-политиктиг байдалга демдеглеп эрткен. Чурттуң иштинде эртип турар массалыг митингилер, чыскаалдар МПЛА күш-ажыл партиязының долгандыр ажылчы чонунуң сырый каттышканын, революцияның чаалап алышкыннарын быжыы-биле камгалаарынга оларның шиитпирлиин херечилеп турар.

Кымга-даа хамаарышпас, чагыртпас чоруктуң чылдарының дургузунда Ангола Улус Республиказы социалистиг ниитилелдиң үндезиннерин тургузарынга көскү чедиишкиннерни чедип алган. Үлетпүр бүдүрүлгелери национализастаттынган, көдээ ажыл-агый кооперативтери чедиишкинниг хөгжүп турар, чурттуң экономиказы план ёзугаар хөгжүп орар.

АКШ чамдык Барыын чүк чурттарының деткимчезинге даянып алгаш, «чарлаттынмаан дайынны» Анголага удур Мурнуу-Африка Республиканың расистери чорутпайн турган болза, улус ажыл-агыйының хөгжүлдези оон-даа быжыы бурунгаарлаашкынныг болур ийик. Боттарының ээлериниң дужаалдарын күүседир дээш, олар чурттуң элээн каш районнарында кара туразында аажылаашкыннарын үргүлчүлеп, тайбың чурттакчыларны дээрбелеп, өлүрүп, тудуг, суурларны сандан үндүр үрей шаап турар. Шилип алдынган угланыышкындан чонну өскээр чыгап, боттарының күзелин республиканың дайзыннары кажан-даа чедип ап шыдавас.

ТУРАСКААЛДЫ АЖЫТКАНЫ

ХЕЛЬСИНКИ. Финляндияның найысылалында «Дружба народов» тураскаалдың байырлыг ажыдыышкыны болган. Тайбың келир үеге бүзүрелдиң, бот-боттарын билчир чорукче болгаш найыралче улустарның чүткүлүн хүлерден кылган тураскаал херечилеп турар.

Тураскаалдың чанынга эрткен митингиниң демдеглээни болза, Финляндияның чону тайбынче быжыг чүткүлдүг. Паркка улустарның найыралынга тураскааткан тураскаалды ажыдар деп саналды 1978 чылда идип үндүрген.

УДУРЛАНЫЫШКЫННЫҢ ЧЫСКААЛДАРЫ

ТОКИО. Японияга АКШ-тың президентизи Рейганның келгенинге удурланыышкынның чыскаалдары калбаа-биле уламчылавышаан. Амгы америк администрациязы чуртту ядролуг халапче киир тырттар деп турарынга япон хөй-ниити киленин илередип турар.

(СЭТА).

Тув[illegible] респуб[illegible] БИБЛИОТЕКА им. А. [illegible]

Национально- кр[illegible] отдел

РЕВОЛЮСЧУ ДАЙЫНЧЫ, КҮШ – АЖЫЛЧЫ АЛДАР

Чаңгыс чер-чурттуувус

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ЭКИПАЖТЫҢ КЕЖИГҮНҮ

«Серемчилелдиг бедидер, Төрээн чурттуң айыыл чок чоруун идегелдиг хандырар». Совет дайынчылар ортузунда социалистиг чарыштың девизи ындыг. Танкодромга ээлчеглиг кичээлдер, политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң нарын программалыг өөредилгелери, спортчу оюннар, шупту-ла социалистиг чарыштың негелделерин ёзугаар эртер болгаш ооң түңнелин үндүрери шыңгыы чурумну негээр.

Дүнеки ээлчеглиг өөредилге кускү суггур чаъс-биле чаржалаштыр эрткен. Аңаа Шыдыраа Салчак өөредилгениң бүгү негелделеринге дүүштүр күүселде программазын тергиин эки күүсеткеш мактаткан.

Ол мынчаар болган.

Медээ болган соонда дайынчы машина парыгы, кымыскаяк өө дег, имиңейнип-ле берген. Шыыладыр дески чаап турган чаъска таалаан дүнеки ыржымны дайынчы машиналарның моторунуң даажы үрепкен. Парктың эжиинден бурунгаар шургуп үнген баштайгы машиналарның бирээзи механик-башкарыкчы Салчактың танкызы. Башняда танк командириниң орнунда механик-инструктор, сержант Игорь Миняев ээлепкен, а шыгаакчының орнунда Туркмениядан келдирткен Фархат Ачилов.

Танкистерниң сорулгазы — командирниң айыткан районунга чажыт четкеш, чоруп ора «удурланыкчыны» атакалаар. Машина команда аайы-биле орук-чирик чок малгаштыг черлеп дайгактавышаан, бурунгаар караңнадып-ла орган. Караңгызы карак дешпе. Мурнунда чоруп орар машина-биле аразында хемчээлдиң өй-тавын бодап, Шыдыраа Салчак тускай херекселдиң көрүнчүүн өттүр кичээнгейлиг бурунгаар көрүп каап орган. Амдызында бүгү чүве логумчалыг чоруп орган: суугнуң температуразы, системада үс базыышкыны өйүнде. Аңаа хүндезинге көөрде үш катап аар чүъктүг чүве-биле дөмей чүткүдүп орган дайынчы машинаның мотору база чаңгыс аай ажылдап чораан. Танк колоннозының «бүдүргени» орук шыргай эзим иштинче ханылаан тудум, танкистер долу суглуг оңгарларга, хатка ужур шаптырган ыяштарга болгаш оон-даа өске шаптараазыннарга удаа-дараа таваржып чораан.

Аът кулаа көзүлбес караңгыда орук чок черлеп, ол хире узун шылгалда маршты танкистер чедиишкинниг эрткеш, айыткан районга келген. «Удурланыкчыже» шаап халдаашкынга чедир каш-ла минута арткан...

Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суур чурттуг Шыдыраа Дондупович Салчак ол үеде ажылдап турганы коллективи — район эмнелгезин, коллективиниң кежигүннери, дагдыныкчылары болгаш төрээн адазы, чолаачы Дондупту база иези, дүнеки таңныыл Чатчытмаа оларны-даа бодаар чай чок, улай-улай болуп турар команда аайы-биле чүгле «дайзынны» узуткаар дээш бурунгаар чүткүдүп орган. Ында-мында чазылган снарядтардан долгандыр бүгү чүве чырыткылап, дүмбей эзимни улам хөө кара болдуруп турган. Экипажтың программа күүселдезин та кандыг чоруп турар чүве, кастыктарындан баткан ажыг дер кижиргендирбишаан, сегелден дамдылап бадып турган. Мага-боттуң изиг дери идик-хепти өдүп үнүп, хензиг дамыракчыгаштар бооп каттышкаш, ынаар-ла бир черже балып турганзыг.

Механик-инструкторнуң болгаш взвод командириниң «Эрес-хей, Салчак!» деп мактаан үннери кулактаашка ийи-үш-даа дыңналганын Шыдыраа билип орган... Удаваанда тулчуушкун төнген.

— Экипажывыс мурнуку одуругже үнген-дир, дайынчылар, байыр чедирип тур мен — деп командир кыска чугаалаан. — Бо «тулчуушкунга» бот-бодувусту кончуг эки билчиривисти көргүстүвүс. Бир команданы ийи катап катаптавас болгай. Серемчилелдиг болдувус.

Интернационалчы экипажтың тиилекчи бооп мактатканынга Шыдыраа Дондупович Салчак сеткилинден өөрүп, чазык хүлүмзүрээн.

В. КАРГАПОЛОВ.

МИЛЛИОННАРНЫҢ УНИВЕРСИТЕДИ

ЧУРУКТА: найысылалдың аалчылары болгаш Совет Армияның хүрээлениинде шериг албаны эрттирип турар комсомолчулар В. И. Ленинниң шыдыраа столун сонуургап турлар.

В. СЕВАСТЬЯНОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаЗЫ.

ФРОНТУЧУ ЧОРААН БИЧЕ-ООЛ

Дайынга киржип чораан эки турачыларның документилерин кичээнгейлиг көрүп орарга, Кызылдан база тус-тус кожууннардан болгаш сумулардан аъттанып үнгүлээн бооп турар. Кайын-даа фронтуже чоруткан болза, бир черниң адын бижээн болур чорду. Ол ат дайынчының төрүттүнген чери-дир. Бистиң Хөндергейниң Хараган-Даг чоогунга чурттап чораан караа багай Моңгуш Дагбаның оглу шеригже барган, ол чер Чөөн-Хемчик кожуунунуң Солчур сумузунуң № 5 арбаны бооп турар.

ТАНЫШКАНЫМ

Чүгле мээң-биле хөөрежир дигеш Биче-оол Моңгуш чурттап орары Хандагайты суурдан херек кылып үнгеш, Кызылга чедип келген. Таныштым. Чугаалаштым.

— Силерниң алыс чуртуңар кайдал?— деп сөс эреп айтырарымга, Моңгуш Дагбаевич тө каап берди.

ТӨРҮТТҮНГЕН ЧЕРИМ— ХӨНДЕРГЕЙ

— Ада-өгбемниң алыс чурту Хөндергей. Чер кырынга төрүттүнген черим Хөндергейниң Хараган-Даг ол ийин. Амыдыралдың агымы-биле Өвүрже көже бергеш, ол черге турумчуп чурттай берген мен. Өвүрден шеригже келдирткен. Өвүрге фронтудан ээп келген мен. Өвүрге өгленген мен, база аңаа ажы-төлдүг апарган мен. Кадайым, бодум база пенсионер мен. Балдыр дыңзыг чурттап орар мен. Авамның мени төрээн чурту Хөндергейим ол ийин, ынчангаш Хөндергейниң улуг оруу-биле чорук чорааш, кара чажымда хой кадарып чораан дагларымны көөрүмге, сагышка хөй-ле бодал кирер. Хөндергей чурттуг өөрүмден чааскаан артым. Алдарлыг командирлер Сат Бүрзеккей, Куулар Дончут база аңаа дайынчылар Сарыглар Канчыыр-оол, Кара-Сал Кошкар-оол, бистиң чериниң алдарлыг кызы Сарыглар Часкал суглар бо-ла Хөндергейге төрүттүнген бис, бир үениң кижилери бооп доруккан бис. Хөндергей чурттуг аллы кижиниң дөрту Советтиг Төрээн чурт дээш фашистерге өлүртүп каапнар. Хөндергей деп сөстү дыңнааш, чүлдү-чүрээм чым-сырт кынныр.

«ЧОННУҢ ИДЕГЕЛИН КҮҮСЕДИР СИЛЕР!»

Назылай бергеш билип каан мен. Чазын үнген шопчалайның бези шаа кээрге, чечектери хадый бээр-дир. Чалыы назын-даа болза шаа кээрге, буурул баштыг апаар-дыр. Чүгле кижиниң сактыышкыны эрткен-барган чоруктарны «барбалап» алган ышкаш болур-дур. Дайын эгелей бээри билек, мени шеригже келдиртипкен. Араттың аъттыг шериинге кадып долуккаш, дайындыва чорупкан мен. Эки турачы бистерни чон кончуг-ла ылавылап аъткарган. Төрээн чурттуң төлээлери совет кызыгаары дижир Борбак-Хаак чедир бистерни үдеп каапнар. Салчак Тока дарганың бир мындыг сөзүн ам-даа сактып келгеш, караам чажы сыстып келир:

«Чоннуң идегелин күүседир силер!» Дайын шөлүндүве үдеп тура, шак ындыг чагыын ол берген чүве. Дөрт автобус он ийи машина иштин чык долдур кижи Саян артынче шиглей кизирелдир чорупкан бис.

ХӨРЭЭМ ӨТТҮР БООЛАТКАНЫМ

Тывамдан үнеримде бүгү шеригниң повары бооп томуйлаткан кижи мен. Боттуң шаа-биле дайынчы хүлээлгемни күүседип чораанымны чугаалап көрейн. Дайын шөлүнге таптыг-ла үш хонук поварлаан мен. Оон ам шериглерге аъш-чем кылып бээр, повар ажылымны бир узбек ашакка дужаап бергеш, дайылдажып кире берген мен.

Бир катап хайгыылче үнгеним таан утпас мен. «Дыл» эккээр даалга алган мен, ол болза өчүк үндүрүп аар дириг немец тудуп эккээр дээни ол. Ол-ла ыячап хайгыылдап чорааш, ийи немец урутну туткаш, диригге-ле эккелген мен.

Кайы хоорайны хостаар дээш тулчуп турдум ыйнаан, оозун арай алдак-онак сактып ор мен. Оң талакы дөңмээмче балыгладыпкаш, харыксырап чыдырымда, 6 немец солдаттар хөме таварып келгеннер. Бодумга арттырып алганым кара чаңгыс гранатам-биле херлип-херлип тутсурумга, алды немец солдаттарны довурак-доозун дүй алы берген.

Оон ам он ийи эштиг чорааным билир мен. Бистерге 72 туттурган немец солдаттарны сүрдүрүп каан. Ол туттурган немецтерни дивизияның командылал черинге чедир сүржүп эккелген мен.

Ам эң баштай балыглатканым чугаалап көрейн. Бир-ле хоорайны хостап тургаш, хөрээмдиве өттүр аттырыпкан мен. Дайзынның огу хөректиң хос черин өде берген болган. Госпитальга — шериг эмчизинге 15 хонгаш, база катап дайылдажып чорупкан мен.

Дубно хоорайны хостажып тургаш, оң талакы дөңмээм бертиндир аттырыпкаш, ийиги чергениң инвалиды болдум. Төрээн Тывамга чедип келдим.

МУЗЕЙГЕ ЧОРААНЫМ

Кандыг-даа ажылды эки кылыр болза, алдар-аттыг болур, ачы-хавыяалыг болур деп бодаар мен. Дайын уржуундан кемдей бергеш, күш чедер ажылдарымны кылып-ла чордум. Беш чыл шагдаалададым, он ийи чыл трактористедим. Ооң соонда «Коммунизмниң оруу» совхозтуң инээн кадаргаш, шаңнадып турдум, мактадып турдум. Бир кончуг уттундурбас шаңналым болза, Москвага халас четкеним болур. Найысылал хоорайже чүге чораан сен дээр болза, эң эки ажылдаан дээш чорааным ол-дур. Москва хоорайга чүнү-чүнү көрген сен дээрге, Ленин башкының мага-бодун ол-ла хевээр орнукшуткан, ол-ла хевээр кадагалаан черин көрген мен. Ол черниң адын Мавзолей дээр чораан.

Москва хоорайга дириг музей көргеним таан уттундурбас ийин. Бир хүн тергиин тергиин малчыннарны дириг музейге чедире берген. Ооң адын зоопарк дээр ышкаш чүве чораан. Ужуруп каан дыт дег узун чыланны көрдүм. Соок карактыг бөрүнү көрдүм. Авыяастыг дилгини көрдүм. Дыка-ла хөй янзы дириг амытаннар көргүледим. Сүлде бойнаан, бир черге келиримге, ак аастыг сарбашкын карактарын дозураннадып олур. Ол сарбашкын мени билип кааш, эрес-кашпагайын көргүзер дээн боор оң, хей тептингеш, халагар будуктан ийи холдап апкаш, хейдиктир чайгангылап-чайгангылап, бир дагыр будук кырынга олуруп алгаш, мендиве карактарын хоюцналдыр көргүлей-дир. Араатанның кандыг чаңнын караандан-на билип аар деп чугаа бар. Ол ак аастыг сарбашкынның карактарын көөрүмге, сеңээ мен кончуг-ла эки оюн көргүзүп бердим, чүнүң-биле шаңнаар сен дээн ышкаш болган. Кармактап чораан курудумну октап бээримге, ак аастыг сарбашкын агаардан-на сегирип алгаш, озалааш черже салып чоруй барган-на болгай.

М. КЕНИН-ЛОПСАН,
дыңнап бижээн.

ЭРЕС ООЛДАР

Ээлчеглиг өөредилге походунуң соонда «Совет Дагестан» деп кызыгаар таңныылчызы корабльдиң далай шериглери сагыш-сеткили чиик, сергек төрээн эриинче ээп кел чораннар. Чылдың 260 хире хонуунда шуурганнап кээр Каспий далай бөгүн база-ла палуба кырынче бодунуң дүргек-дүргек чалгыларын октап чыткан. Ынчалза-даа агаар-бойдустуң ол каржы аажы-чаңы каш шак бурунгаар «Совет Дагестанның» шеригжидилге боолаашкыннары кылып турганы чаңчыл болган шериг өөредилгезиниң чоруп турарын үреп шыдаваан.

Бөгүн экипажка, эң ылаңгыя командирлерге «удурланыкчыны» мурнап, ону баштайгы согугдан-на узуткаар дээш улуг кичээнгей болгаш бедик мергежил негеттинген. Шупту чүве ёзулуг тулчуушкунда дег болган.

Айыткан дөрбелчинче чоокшулаан тудум, дайынчы туруштарга күженишкин улгадып орган. Аныяк далай шериглери хөлзээзинин чажырбааннар. Ынчалза-даа дуржулгалыг улуг эштери оларны оожургадып турганнар:

Ажырбас, боолаашкынны моон-даа дора байдалга эрттирер ужурга таваржып турган бис. Шуптузу чедиишкинниг эрткилээн.

Командирниң дужаалы үнген:

— Оң талаже 60... «Удурланыкчының» суг кырының кораблинче...

Кажан адыышкын чогуур точказында чоруп турарының дугайында медээ кээрге, корабльдиң командири дайынчыларга байыр чедирген.

А кежээ, төрээн эриинге аялга чаңгыланы берген. «Совет Дагестанның» экипажын флотилияда эң-не музыкага салым-чаянныг деп турары таварылга эвес. Дагестан комсомолунуң төлээзи, 2 дугаар статьяның старшиназы, Нусретдин Алиев национал хөгжүм херекселинге «Лезгинканың» аялгазын ойнай бээрге, Бакунуң ажылчыны чораан Самед Султанов ону гармоньга үдеп берген.

А таңцыны бир дугаар статьяның старшиназы Абдусалам Магамедов эгелээн.

Корабльда хөйнүң ыры база бар, ында офицерлер, мичманнар, старшиналар, матростар киржип турар. Оларның репертуарында ырылар-ла хөй, ынчалза-даа эң-не чоок, эргим чүве — флотчу найырал дугайында ыры. Москва чоогундан келген улуг матрос Александр Волосов ырлап эгелээрге, хөйнүң ыры аңаа улажыр, зал алыш часкаашкыннары-биле дола бээр.

БОТТАРЫНЫҢ ХОЛУ-БИЛЕ

Совет Армияның шериг херээнге Борисовскийниң ДОСААФ автошколазының курсантыларының белеткелин оларның боттарының тудуп алганы автодромунга хынап болур. Беш чыл мурнунда маңаа ээнзиргей дазыр шөл чыткан.

Школаның чаа директору В. Васильев башкыларның болгаш курсантыларның күжүн чаңгыс черге мөөңней каттыштыргаш, автодром тудуп эгелээн. Курлавырда офицерлер В. Хромов, С. Бедгин, И. Наумов ону деткээннер. Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы хүннеринден эгелээш-ле дайылдажып чораан болгаш келир үениң дайынчылары шериг херээн кайы хире нарын болгаш харысалгалыг дээрзин бөгүн-не билген турарының чугулазын курлавырда офицерлер эки билирлер. Ынчангаш эң-не бедик негелделерге дүүштүр кылдынган автодромну тургузар дээш олар кызып турганнар. Оларның күженишкинни халас барбаан. Маңаа өөренип алган чүүлдери оларны эки шиңгээдип алганы дээш Сергей Велендей, Юрий Мирука, Александр Борисов болгаш өске-даа шериг херээн эрттирип турар доозукчулар командирлеринден чаңгыс удаа эвес макталды алганнар.

БИРГИ САЛБЫРНЫҢ СОЛДАДЫ

Бистиң «Кызыгаар» совхозта Ада-чурттуң Улуг дайынының үш киржикчизи ажылдап, чурттап чоруур. Оларның бирээзи капитан Түлүш Кечил-оолдуң эки турачы аъттыг шериг эскадронунуң бирги взводунуң бирги салбырының солдады чораан С. М. Алдын-Херел мынчаар сактып чугаалаар.

— Фронтуже тыва эки турачыларның төөгүлүг үделгезин черле утпас мен. Тыва аялгаларны шеригниң үрер хөгжүмү ыяңгылыг ойнай бээрге, сагыш-сеткил саймаарап, уян улус ыглажып турган. Ол үделге өөрүнчүг-даа кударанчыг-даа болган. Чүге дээрге байырлалдыы-биле үдедип турган оолдар, кыстарның та кайызы ээп чанып кээр, та кымы ээп келбес азы бертик-бежел болуп артар чүве.

Соян Минчимаевичиниң фронтудан ээп чанып келген чылында ооң төөгүзүнге база бир уттундурбас өөрүшкү болган. Совет Эвилелиниң акы-дуңма өг-бүлезиниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып киргенинге тураскааткан байырлыг митингиге ол киришкен. Ынчан ооң хөрээн ТАР-ның Күш-ажыл ордени биле Алдар орденииниң III-кү чергези каастап турган. Ол шаңналдарны · аңаа Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларынга ооң дайынчы шылгаралы дээш тывыскан. Ындыг шаңналга төлептиг кылдыр чогум чүнү-чүнү канчапканын хөөрээринге Соян Минчимаевичиниң хөөнү чок. Ол хиреде фронтучу эжи, амгы үеде Бай-Тайганың Тээлиде чурттап орар Алексей Адыгбайны, бирги взводтуң командири чораан Оюн Оолакты бо-ла сактып чугаалай берген орар.

Фронтуга С. М. Алдын-Херел баштай пулемётчунуң дузалакчызы, ооң соонда автоматчы адыгжы болгаш хайгыылчы болуп, фашистерге удур дидим тулчуп чораан.

— Элдеп таварылгалар фронтуга база болгулаар—деп, хоочун сактып чугаалаар. — Бир катап Адыгбай, орус офицер, мен—үжелээн хайгыылче үндүвүс. Сорулга—«дыл» тудуп эккээри. Озал-ондакты оюпкыйып эртип чорааш, «дыл» тудуп алдывыс. Оовус алгыра бээрге, бажынче, моорразын дээш, күштүг хапкан бис. Оон уламындан «дыл» өлүп калган. Куруг ээптер арга чок. База катап серемчилелдиг чорупкаш арай боорда «дыл» тудуп алдывыс. Бирги «дылга» артыкка изигленгенивис дээш офицерге чула чаңчаткан бис.

Ындыг янзы озал-ондакты чаңгыс эвес удаа эртип чорааш, амы-тынныг артып, төрээн Тывазынга, төрел чонунга ээп чанып келгенинге Соян Минчимаевичиниң өөрүвес аргазы чок. Бирги взводтуң бирги салбырының дайынчыларындан чалыы, чараш аныяк оолдар салбыр командири Түлүш Очур баштады дайын шөлүнге маадырлыы-биле өлген.

Фронтучу С. М. Алдын-Херел шериг албанындан 1947 чылдың майда халашкан. Чаа келген солдатты Кызыл-Чыраа кодээ Совет даргазынга соңгуп алганнар. Чүге дээрге ол шериг албанынга баар мурнунда арбан даргалап турган, ажыл-ишчи, организакчы шынарын көргүскен.

Үр чылдарда кодээ Совет даргалап, ферма эргелекчилеп, хой бригадазы бригадирлеп, үре-түңнелдиг ажылдап келгеш, ол дөрт чыл бурунгаар пенсияже үнген. Күш-ажылга чаңчыккан болгаш ажыл чок үр олуруп шыдаваан. Уругларының иези Ямаа Мөгеевна-биле дугурушкаш, совхозтуң бир кодан иртин хүлээп алганнар. Кожазы база-ла Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Чооду Күрседи-биле аразында социалистиг чарыштыг ажылдап эгелээн. 1982-1983 чылдарның кышкы сезонунда бодунга бижиглээн мал бажын 99,2 хуу менди кыш ажырган. Чооду Байырович төрүүр чүс хойдан 90 хураганны камгалап алган.

Бо чылдың май айда «Кызыгаар» совхозтуң парткому, дирекциязы хоочун коммунисти хожудап турар ферманың ажылын удуртуру-биле чорудткан. Ферманың коллективи хоочунну дагдыныкчызы кылдыр хүлээп алган. Бо хүннерде Улуг-Күзег сүт-бараан фермазында сагылга-чурум экижээн, коллектив кежигүннери бир демниг ажылдап турар. Сүт бүдүрери көскүзү-биле өскен. Соян Минчимаевич биле Ямаа Мөгеевна саанчыларны бодунуң уруглары-биле дөмей көрүп, деткимче-дузаны чедирип турар. Хоочуннар беш кыстың, бир оолдуң ада-иези.

С. М. Алдын-Херел—идепкейлиг хөй-ниитичи. Ол район болгаш кодээ Совет депутадынга соңгуттуруп чораан. Ооң дайынчы шаңналдарының кырынга Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле, Ленинчи юбилей болгаш оон-даа өске медальдар, «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп беш хөрек демдээ немешкен.

Соян Минчимаевич Алдын-Херел ышкаш эки кижилер бистиң төрээн Тывавыста эвээш эвес. Олар—бистиң аныяк республикавыстың эң үнелиг байлаа, кол каасталгазы болгаш чоргаарлалы-дыр.

С. БАДАА.
Тес-Хем район.

ЧАҢГЫС ПАРАШЮТТУГ

Айыыл болуруңга кандыг-даа сезиглениишкин чок турган. Манаваан айыыл хенертен диргелген. Гвардия биче сержантылар Сергей Красильников биле Виктор Косынский парашют-биле шураашкыннарны так кылдыр куспактанчып алгаш күүсеткеннер. Самолёттан баштай В. Косынский шурай берген турган. Уу өскерилген хат ону хенертен кыдыынче, С. Красильниковтуң парашют деңнештир тудуп чоруур хендирлеринче шывадапкан. Ийи парашюттуң кайызының-даа агаар-биле долдуруп каан бопуруктары өжүп эгелээн. Олар черже дүрген бадып эгелээннер. Девидеп болбас.

Дуржулгалыг десантниктер дораан-на билип кааннар,— курлавыр парашюттарны чазып болбас, оралжы бээр. Чоорту С. Красильников харын-даа хендирлерин херип, парашютка деңнээшкинни тудуп шыдапкан.

— Дыңзыг туттун! — деп, Красильников алгырган. Чаңгыс бопуруктуг парашют-биле эжишкилер черже бадып келгеннер. Черге кээп дүшкеш, тыныш ажылдап алыры билек, эштери, командирлери халчып келгеннер.

— Кадывыс байдалы эки, дайынчы даалгаларны база катап күүседип болур бис — деп, олар илеткээннер.

В. ГОЛОВИН.
СЭТА-ның корр.

Шериг училищелеринде

ХЕМНЕР, ДАГЛАР, ШЫНААЛАР КЕЖИЛДИР

Дыйлагар болгаш кадыр даг оруу туманныг арт кырынче ырады бедип үнүп-ле орган. Күчүлүг автомобильдиң рулюн курсант Алексей Жуков бодунга бүзүрелдиг тудуп чораан: газын үндүрбүшаан, бирде оожумнадып азы дүргедедип, оруктуң байдалы-биле, часпас адыгжының шыгаары дег, мурнун хынаттынган. Ээрдагыр оруктарны дөвүн арттырбышаан, машина арт кырынче улам бедип үнүп орган. Командирниң айытканы үеде салбырның арт кырынга үнүп кээринге чедир сөөлгү минуталар арткан турда, дайынчыларның манаваан таварылга болган —күштүг хатка ужур шаптырган чоон, селбегер будуктарлыг ыяш орукту дүй чыдыпкан.

— Хүлээп алган шиитпир дугайында илеткенер — дээш инструкторнуң үнү дыңналган. Курсант кабиназының эжиин ажыткаш, чиик дүже халааш, орук ортузунга үнүп келген...

Алексей Жуковтуң башкарып чораан машина училищениң башкыларының болгаш курсантыларының коллективтиг авторлааны-биле чогааттынып кылдынган. Агаар-бойдустуң берге үелеринде эң берге дээн оруктарга автомобиль башкарарының нарын мергежилинге келир үениң офицерлерин белеткээринге, автомобилиске эргежок чугула — оожум сеткил, дүвүрел чогу, берге байдалдан үнеринге арга тып аары дээн чижектиг шынарларны шиңгээттиреринге ол дузалап турар. Мергежилге күүселдезинге демдекти электроника «салыр».

Берге болгаш узун марштарга шылгалда эрткен соонда, курсант бодунуң эрга-мергежилин автодромга, ёзулуг автомобильдиң рулюнуң артынга олурупкаш көргүзер. Чолаачыларның кичээлин тускай магнитофонга тырттыргаш, училищениң телестудиязының экранынга катаптаар. Оортан курсантылар боттарының частырыгларын көөрлер. Даразында кичээлдерге ону болдурбазынга ол таарымчалыг болуп турар.

Самаркандының дээди шериг автомобиль училищезиниң бо чылгы доозукчулары чурттуң янзы-бүрү булуңнарынче тарай берген. Оларның орнун чаа курсантылар ээлепкен. Бирги курсчуларның аразында хуусаалыг шериг албаны эрттирген дүүнгү солдаттар долу. Олар нарын болгаш херектиг армейжи мергежил —автомобилистиң мергежилин шиңгээдип эгелээннер.

Узбек ССР-ниң Дээди Совети-аттыг Самаркандының дээди шериг автомобиль командылал училищезиниң начальниги генерал-майор А. П. Предько училище дугайында даразында тайылбырны берип турар.

Бистиң училищени дээди деп адап турары таварылга эвес. Совет конструкторларның чогааткан, чурттуң күчүлүг автомобильдер пегинге төрүттүнген нарын болгаш күштүг техниканы келир үениң офицерлери-автомобилистерге бүзүрээн. КрАЗ-тар болгаш ЗИЛ-дер, МАЗ-тар болгаш КамАЗ-тар чүгле улус ажыл-агыйынга эвес, шериг херээнге боттарын бүгү тала-биле эки деп үнелеткен. Өөредилгениң баштайгы хүннеринден эгелеп курсантыларны оларның-биле таныштырып турарывыс душ болбайн турар.

Өөредилге программазы бисте шыңгыы күженишкинниг. Электроника болгаш өөредилгениң техниктиг херекселдери курсантыларга улуг дузалыг. Училище аныяк —тургустунганындан бээр ийиги он чылынче чаа-ла кирип турза-даа, ооң класстары болгаш аудиториялары техниканың сөөлгү марказлары-биле дериттинген. Чаартыкчыларның, чогаадыкчыларның, башкыларның болгаш курсантыларның чогаадыкчы коллективиниң алдары ында. Хөй-ниитиниң техниктиг бюрозунга «төрүттүнген» чаа чүүлдер сөөлгү чылдарда эвээш эвес көстүп келгилээн. Ол дээрге электронуг экзаменаторлар, училищениң телестудиязы болгаш оон-даа өскелер болур. Лекцияларның бедик утка-шынарының ачызы-биле курсантылар кичээл бүрүзүнден дыка хөйнү билип ап турарлар.

Техника шиңгээдир талазы-биле хууда, үлегер-чижек улуг рольдуг —училищениң башкылары шупту армейжи амыдыралдың тергиин школазын эрткеннер. Офицерлер чүгле теорияны кончуг эки билир эвес, олар байлак практиктиг дуржулгалыглар. Дыка хөй башкылар эртем чадалыг.

Келир үениң офицерлериниң билиглиг кижизидикчилер болзун дээш эвээш эвес ажылдар кылдынып турар. Биске кижизиттиргеннерниң албан эрттирип турары кезектерден училищениң адресинге байыр чедирген чагаалар бо-ла келир: «Самаркандыжылар-доозукчулар шериг албанын кончуг эки эрттирип турарлар» дээн болур.

Бисте мындыг чаагай чаңчыл бар—курсант бүрүзү, доозукчу бүрүзү аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезинге идепкейлиг киржир. Ынчангаш доозукчуларының ажылдап барган хоорайларындан аныяктар биске кээп, автомобилист-офицерлер болуксаан күзелин илередип турар.

Тургустунганының баштайгы чылындан-на училище ажылчын, колхозчу, студент аныяктар-биле харылзааны тудуп келген. Шефке алганывыс школалар коллективтеринден чаа салгал кээп өөренип турар.

Спорт — училищеде чугула айтырыгларның бирээзи. Курсант бүрүзү — спортчу. Дайынчы-автомобилистен шыламык чорук, спортчу дадыгылышкын, күш-ажылчы белеткел негеттинер. Бистиң спортчуларывыс хоорайның, областың спортчу маргылдааларынга доктаамал киржип турар. Шериг албанының аар бергелерин ажып эртеринге дайынчыларга спорт улуг дузаны чедирип, чиигедеп берип турар: Ортаакы Азияның дөртен ажыг градус изиинде, дошкун соок кыштың дидиренчиг үелеринде автомобиль башкарар апаар болгай.

Училищениң чаңчылдарын чаа салгал уламчылаар. Курсантылар А. Чайко, В. Лежайский, В. Исаев, Н. Кузин, С. Гизатулин, А. Золин болгаш оон-даа өскелер өөредилге үезинде боттарын чүткүлдүг специалистер кылдыр көргүскен. Олар бистиң Төрээн чуртувустуң ыдыктыг кызыгаарының идегелдиг камгалакчылары болурлар. Бо аныяктар ортузунда ат-алдары база улуг — өөредилгениң тергиини Алексей Золин Железнодорожный район Совединиң улус депутаттарының составынга соңгуттурган.

Бо күзүн училищениң эргининг бирги курсчулар артап кирген. Оларга улуг салгалдың «Хемнер, даглар, шынаалар кежилдир» деп хоочун ырызында дег, дуржулгалыг курсантылар үлегер-чижек бооп, дайынчы намдарының узун оруун эгелеп турарларга чедиишкинниг күзээн.

С. ФЕНЮТИН.
Л. ТОКАРЕВ
СЭТА

Самарканд.

ЧАРЫШ БОЛГАШ САГЫЛГА-ЧУРУМ

Кызылда сүт комбинады хоорайның ажылчы чонунга үнелиг чемнер— сүттен янзы-бүрү продуктуларны бүдүргеш, берип турар.

Коллективтиң кол сорулгазы — бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, продукцияның шынарын экижидер дээш бригадалар, звенолар болгаш тус-тус ажылчыннарның ортузунда социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастап турар. Тываның ССР Эвилелиниң составынга киргенинден бээр 40 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыштың тугун улам бедик көдүрүп турар.

Он бирги беш чылдың үшкү чылының баштайгы хүннеринден эгелээш ай, квартал планын доктаамал ажыр күүседип келген. Комбинат тос айларда дөрт миллион 430 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер турган, дөрт миллион 467 муң рубль кылдыр боттандырып, планын 105,3 хуу кылдыр боттандырган.

База бир кол көргүзүг болза, продукция сайгарары болур. Ону 106,8 хуу кылдыр күүсеткен. Комбинаттың ажылында база бир эки чүве болза, коллектив чыл дургузунда 400 тонна янзы-бүрү үс аймаан бүдүрер турган, тос айлар дургузунда 447 тоннаны бүдүрүп, пландан ажыр үс аймаан бүдүрерин уламчылавышаан.

Мурнакчы коллективтиң ажылчын доктаамал чедиишкинниг болуп турар ындыг үндезиннери чүүден болганыл? Аңаа элээн делгереңгей харыыны берип болур.

Комбинаттың дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери болгаш өске-даа хөй-нийти организациялары бир демниг, аразында харылзаалыг ажылдап турары кол рольду ойнап турар. Ында бир цехте 100 ажыг кижи социалистиг чарышта хаара туттунган. Партия болгаш профэвилел организациялары беш кижи составтыг социалистиг чарыш түңнээр тускай комиссияны тургускан. Олар ай төнерге-ле, тус-тус цехтерниң ажылын хынап, ажылдың шынарының талазы-биле демдеглел дептеринде бижиттинген чүүлдерни сайгарып тургаш ханы анализти үндүрер.

Комиссияның материалдарын партия, профэвилел комитеттериниң каттышкан хуралынга чугаалажып көөр. Аңаа цех удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш бүдүрүлгениң чамдык мурнакчылары олуржуп, боттарының санал-оналын киирип турары чаңчыл болган.

Цехтер аразында социалистиг чарыштың түңнелин ай санында үндүрүп, мурнакчыларны илереткеш, шаңнап-мактап турар. Бирги черни алган цехке акша шаңналын, шилчиир кызыл вымпелди тыпсыр. Ажылчыннардан чарышка тиилекчи болган 5—6 хире кижиге өртектиг белектерни тыпсып келген. Социалистиг чарыштың түңнелин тускай чарыш экранынга калбаа-биле чырыдып, мурнакчыларны хүндүлел самбыразынга мактап киирер.

Ол ышкаш социалистиг чарыштың түңнелин бүдүрүлге хуралынга чугаалажып, мурнакчыларның арга-дуржулгазын нептередип, четпестерни илередип, дараазында айда канчаар ажылдаарын дугуржуп ап турар.

Чарышты организастап турарының арга-методтарында дешпилгелиг чүүлдер бар. Чыл дургузунда социалистиг чарышка тиилекчи болган цехтиң ажылчыннарының он үшкү шалыңының кыдынга он беш хуу немелде төлевирни тыпсып турары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, оон шынарын бедидеринге улуг идиглиг дээрзин практика көргүскен.

Мастерлер аразында чарышты база дээштиг кылдыр организастаан. Кайы-бир мастер кижиниң удурткан коллективи чыл дургузунда бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан болза, оон бадылаттынган шаңнал акшазының кырынга он беш хуузу немей төлеп бээрин комбинаттың дирекциязы болгаш партия, профэвилел комитеттери чурумчуткан.

Эң эки аныяк ажылчын деп чарышты база организастаан. Аңаа киришкен кижилер чыл дургузунда планын доктаамал ажыр күүседип, кылган продукциязының шынары үргүлчү эки болуп, ажыл шагы үспейн ажылдап келген болза, ындыг кижилерге 30 рубльдиң шаңналын азы турисчи путёвканы тыпсырын боттандырып келген.

Бир эвес бригада, цехтиң ажылчыннары бердинген планын ажыр күүсеткен-даа болза, ажыл шагы үзүп, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрепкен, өг-бүлезинге хамаарылгазы четпес, уруг-дарыының кижизидилгезинге кичээнгей салбаазы илерээн таварылгада ындыг кижилерниң айда алыр немелде төлевириниң чартыын азы шуптузун казырып чарыш түңнели үндүрер комиссияның кежигүннери илереткеш, комбинаттың дирекциязынга киирерге, дужаал үндүрер.

Социалистиг чарыштың кол негелделериниң бирээзи болза, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынары дээш улуг демисел боор. Бо талазы-биле цехтер удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылар, мастерлер хыналдаларны хүн бүрү чорудуп, кандыг-бир продукцияның шынары багай болган таварылганы аажок дүвүренчиг байдал кылдыр көөр. Оон кылган кижилерни дораан демдеглеп алгаш, тускай дептерге бижип каар, ону дирекция черинге азы профэвилел комитединге дыңнадыр. Ынчангаш багай шынарлыг продукция кылган кижилерниң немелде төлевириниң хуузун эвээжедир, азы шуут казыыр кылдыр протоколду кылгаш дирекцияже киирер. Аңаа үндезилээш комбинаттың дирекциязы дужаал үндүрер.

Коллективте шынар хүнүн эрттирери база чаңчыл апарган. Ону эрттирер хүнүн доктаатпаан. Хенертен чорудары ажыктыг дээрзи практика кырынга көзүлген. Ол хүн илерээн четпестерни чайладыр талазы-биле инженер-техниктиг ажылдакчылар база-ла шиитпирлиг хемчеглерни ап турар.

Комбинаттың ажылында чаа дешпилгелиг чүүлдер база барын демдеглээр херек. Саржаг, үс бүдүрер чаа машинаны эптеп тургускан. Мурнунда оларны ажылчыннар хол-биле кылып турган. Ам ажыл колдуунда механизастаттынган. Ооң ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. Кол-ла чүве — продукцияның шынары дыка экижээн. Саржаг кылырында коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары Анна Сундуй-оол биле Валентина Буданаева олар чаа машинаны шиңгээдип алгаш, бедик мергежилдиг, шалыпчы ёзу-биле ажылдап турар апарган.

Слесарьларны, чүдүрүкчүлерни болгаш аппаратчыларны каткаш чаңгыс аай наряд аргазы-биле ажыглаар бригада кылдыр тургускан. Ону бүдүрүлгениң мурнакчы ажылчыны Галина Дмитриевна Фадиенко мергежилдии-биле удуртуп турар. Ынчаарга ол бригадада ажыл шагы үзер, корум-чурум үрээн, продукцияны багай шынарлыг кылдыр кылыр чоруктар мурнундаазындан элээн эвээжээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бүдүн чартык катап бедээн. Ында он дөрт ажылчын бир демниг ажылдап, өскелерге үлегер көргүзүп турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле коллективте Нелля Михайловна Ульянованың удурткан профилактика чөвүлели болгаш эш хуузунуң судунуң даргазы Галина Васильевна Стальмакова олар дээштиг ажылдарны кылып турарын айтыр херек.

Комбинаттың ажылында көскү чедиишкиннер бар-даа болза, күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле чамдык чүүлдер кылдынып турза-даа, коллективтер ажыл шагын чылдагаан чокка үзер таварылгалар эрткен чылдың бо үезинден улуг кызырылбаан. Ооң түңнелинде продукцияны шынар чок кылыр чоруктар ам-даа бар болуп артпышаан.

Ол ышкаш ажыл шагының үезинде ийи-чаңгыс кижилер арага-дары ижипкен турар таварылгалар бары илерээн. Сагылга-чурумну быжыглаарының ажылында четпестерни чайладыр дээш шиитпирлиг хемчеглерни алыры Кызылдың сүт комбинадының дирекциязының болгаш партия, профэвилел организацияларының соңгаарладып болбас сорулгалары болур ужурлуг.

К. ХЕРТЕК.

КЫЗЫЫ ӨРЭЭЛДЕ

— Келир чылын биске башкылаар силер бе, башкы?

— Өскээр чорувайн көрүңер, башкы. Бистиинге артып калыңар.

Бирээзи айтырыглыг, өскези дилеглиг бо ийи домакты Хову-Аксының № 2 школазының аныяк башкылары час дүжерге бо-ла дыңнаар. Ону өскээр-даа чугаалап, айтырып, дилеп турар чадавас. А кол утказы ындыг.

Бо айтырыг биле дилег чүге тургустунуп кээп турарыл? Аныяк специалистер, ооң иштинде башкылар институттан хуваалда ёзугаар ажылдадып чоруткан черинге үш чыл ажылдаарын хоойлужудуп доктааткан болгай. Аңаа немей школачылар башкыларынга чүге дилег киирип турарыл? Чылдагааны чүдел?

...Красноярскиниң пединститудунуң доозукчулары Елена Ким (биология, химия башкызы), Анна Бутникова (даштыкы дыл), Кызылдың институдундан Людмила болгаш Лариса Оюннар (физика, математика) эрткен чылдың август ортан үезинде Хову-Аксынга хуваалда ёзугаар чеде бергеш, кайы класстарга каш шактыг ажылдаарын школазынга барып дугуржуп алгаш, чурттаар бажыны кайда болурун айтырганнар.

«Тус-тус чурттаар байтык, шуптуңарга ниити квартира кылдыр-даа айтыр черивис чок, комбинаттың общежитиезинден өрээл үндүртүп бээрдир бис»— деп харыы алганнар. Аныяк башкылар общежитиеге кээрге шынап-ла магалыг ийи өрээлдиг, ванналыг, телевизорлуг номерни айтып берген. Уруглар иштинде өөрүп-даа. Чаңгыс хонган, даартазында: «Силерни чүгле 1—2 хонукта мында дааранылга цегиниң общежитиезинге чыттырып каалыңар» дээн. «Ындыг-ла ыйнаан, бисте чүү боор, каш номдан өске хөй эт-сеп бар эвес»— дээш чөпшээрежипкеннер. Ол бир-ийи хонук 1—2 ай кылдыр узаза-узаза, «ак ымыраа» ушкужеге шөйүлген. Ол кадында башкыларны общежитиениң ээлери база үндүр сывырып эгелээн. Школа директору, суур Совединиң күүскому даргазы комбинат дирекциязындан бажың чөпшээредип берген. Ол бажың дээрге тускай курлавыр бажың чүве-дир. Кайда-бир квартирага септелге азы улус чурттай албас апарган таварылгада өг-бүлелерни түр олуртур ужурлуг.

Кыштың соогунда бир бажыңның чылыдылга системазы доңган. Ынчангаш башкыларны «Ажылчыннар общежитиезинде бир өрээл хостап бердивис, ынаар көжүп алыңар, маңаа өске улус чурттаар» деп мындыг. Ол-бо көжүп чаңчыгып эгелээн урugларда чүү боор, чүү-хөөзүн чыгдынгаш чорупкан. Ам келген чери оларга ындыг-ла таарышпаза-даа, «түр када-ла мындыг турар чүве ыйнаан» дээш, чурттап кирип алганнар. Берген өрээли мырыңай чаржынчыг: узун дурту 5 метр, дооразы 2,5 метр, дөрт орун, бир стол салырга-ла четчир. Бир кижиге 3-ле дөрбелчин метр шөл онаажыр. Чемни база маңаа белеткээр, кичээлдерге база маңаа белеткенир.

Өөредилге чылы төнгүжеге аңаа чурттааннар. Школа дирекциязы, суур Совединиң күүскому, комбинаттың дирекциязы келир өөредилге чылында бажың-биле хандырар дугайында аазаашкын бербезе-даа, аныяк башкылар ол-ла школазынга ажылдап артарын шиитпирлээннер. Чүге дизе, өөреникчилериниң тургузуп турар айтырыы, дилеглери база кончуг. А бир эвес өске башкылар, кым-даа кээр болза база-ла мындыг байдалга таваржыр. Чылдан чылче башкылар солчурунга кезээн өөреникчилериниң дилээн канчап бодавас боор.

Бо өөредилге чылының эгезинде башкылар школазынга кээрге, «ам база ол өрээлиңерге чурттаар силер» деп бо-ла. Өске кире бээр чери бар эвес, канчаар боор. Ооң кадында олар Хову-Аксы суурда чурттаар бажың айтырыының байдалын база биле бергеннер. «Кажан бажың алыр бис» деп айтырыгга: «өгленип-баштанып алыр болзуңарза, бир аңгы көрүп болур ыйнаан, ам дээрезинде бот-боскун улус бажыңны канчаар силер, общежитиеге чурттаңар» деп харыыга чаңчыгып калганнар. Өскээртен көрүп турар улуска ындыг-ла ыйнаан.» Ында-мында сыңмарлашкан, көшкүн байдалдыг башкыларның чүгле чурттаар эвес, а ажылдаар байдалын сайгарып көөр болза кончуг берге. Оларның кичээлге белеткенир чери чок турда, өөреникчилерге эки билиг бериңер, башкылаашкынның шынарын бедидиңер деп канчап негээрил? Аныяк башкыларның патриотчу медерелин, ажылынга бердинген соруун ажыглап алгаш, оларның амыдырал-чуртталга байдалдарынче сагыш салбаска канчап тааржыр.

Ындыг байдалдыг башкылар чүгле үстүнде адаанывыс дөрт башкы эвес болдур ийин. Е. Кимниң Красноярскиден кады келген эжи А. Очур-оол база-ла ындыг байдалда ийиги чыл чурттап турар. Ону ажылчыннар-биле кады чурттадып каан, база-ла кичээлге белеткенир харыы чок. № 2 школада дөрт чыл ажылдап турар даштыкы дыл башкызы И. Хлебникова мынчага боттаңнавышаан. Кызылдың башкы институдун бо чылын доосkaш мында ажылдап чеде берген Ковалёвтар (өг-бүле) уруун кырган ада-иезинге каапкаш баар ужурга таварышкан. Олар база общежитиеде бичии өрээлде...

Ам эң эгезинде айтырыгның тургустунуп кээп чылдагааны билдине берген боор. Ол чылдагаанны эдер талазы-биле кым кандыг хемчег алыр ужурлугул деп айтырыгны маңаа салыры чугула боор. Хамаарышкан организацияларның хемчеглерин, харыызын манап артывыс.

М. САЯ.

«Шынның» корр.

Көскү агитация

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАССА

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга политиктиг ажылдың хөй янзы хевирлериниң массаларга дээштиг ажыглалы чугула рольдуг. Аңаа көскү агитацияны бир дугаарында адаар апаар.

Ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезинге, он бирги беш чылдың үшкү чылының социалистиг хүлээлгелерин доллур күүседиринче оларны мобилизастаарынга көскү агитацияның ролюн улгаттырар дээш СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң чанында тургустунган он бир кижи составтыг чөвүлел болгаш районнуң партия организациялары чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Амгы үеде ол «ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура биле каттышканының 40 чылын төлептиг уткуул!» деп девиз адаанда чаартынып турар.

Районнуң ажыл-агыйларындан «Күш-ажылдың хостуу», «Ак-Туруг», Жданов аттыг совхозтарда, районнуң автотранспорт бүдүрүлгезинде, «Сельхозтехкүркомнуң» район салбырында, үлетпүр комбинадында, КМК-18-те, КМК-20-де көскү агитацияның байдалы өскелерден дээре. Оларда хүндүлел самбыразы, күш-ажылдың алдар тугу, социалистиг чарыш экраннары, лозуңнар доктаамал чаартынып, хана солуңнар доктааткан хүннеринде үнүп, партияның иштики, даштыкы политиказын чоңга тайылбырлап, коллективтиң ажыл-амыдыралын бүгү талалыг чырыдып турар.

Көскү агитацияның дээштиин, оон бедик деңнелин чедип алыр сорулга-биле чаңгыс эвес удаа чугаалажып, көскү агитация талазы-биле районга көрүлде эрттирер дугайында СЭКП райкомунуң бюрозунга доктаалды чыл эгезинде-ле хүлээп алган турбуже, масса-политиктиг ажылдың бо чугула участогунда шыңгыы четпестер бар. Чамдык организацияларда, албан черлеринде болгаш бүдүрүлгелерде партия организациялары көскү агитацияның кижизидикчи талазын чедир үнелевейн турар. Ажыл-агыйларның барык бүгү салбырларын, Эрги, Чаа Шагаан-Арыгның Культура бажыңнарын, КМК-586-ны, орук-тудуг участогун, амыдырал-хандырылга комбинадын, автобаазаны болгаш оон-даа өске коллективтерни хамаарыштырып болур.

Пропаганда болгаш мурнакчы дуржулга, күш-ажылды организастаары чижектиг айтырыглар Эрги, Чаа Шагаан-Арыгның күш-ажылчы коллективтеринде көскү агитацияның ажыглаттынып турар хевирлеринде кызыы черни ээлеп турар. 18 болгаш 20 дугаар КМК-ларда көскү агитацияны чаартып кылган. Оларның колдуу коммунизм тургузукчузунуң моральдыг кодексин пропагандалаан кызыл-айыраң кылдыр мызыртташтыр азып каан плакаттар. Олар чүгле каасталга боордан башка кижизидилгеге эвээш салдарлыг боор деп болдал башка кирер. КМК-20-де көргүзүг самбыралары четче доллуртунмаан — куруг. Кайы-даа Шагаан-Арыгның күш-ажылчы коллективтериниң девискээринде көргүзүг самбыралары, хүндүлел самбыразы чижектиг чүүлдер хөйге билдингир, каракка өөренип калган, үрде солуттунмаан, чамдыктарының бүдүуу куурарып калгылаан. Аңаа чижек кылдыр Эрги Шагаан-Арыгның Культура бажыңының даштында көскү агитацияны адап болур. Ынаар көөрге, харын-даа кударанчыг. — аш куу-ла чүве. Оперативтиг плакат-хуудустар, мергежил талазы-биле дээрелер, чаартылгалар кайда-даа көзүлбес. Тос оруктуң белдиринде деп болур Чаа Шагаан-Арыг чаагайжыдылга болгаш тудуг-суур талазы-биле көскү ажылдарлыг болза-даа, ол бүгүнү бүдүрүп турар кижилерниң чедиишкинин аалчыларга-даа, чурттакчыларга-даа ажык чарлаар аргазын тыппайн турары хомудаачыг. «Чаа Шагаан-Арыгның чоргааралы», «Мурнакчы дуржулганың адрестери» чижектиг пано-плакаттарны, стендилерни чүге кылып ап болбазыл?! Ол хамаан чок «Аъш-чем программазын боттандыраал!» болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче ажылчы чонну кыйгырган лозуңнар безин көзүлбес.

Көскү агитацияны таарыштыр азып делгээринде кандыг четпестер барыл? Колдуунда күш-ажылчы коллективтерниң чүгле конторазының чанында аскылаан, а чогум хөй чон чыглыр черлерде, кудумчуларда чок. Ажылчыннарның ажылче баар, ээр оруктары колдаан кудумчулар хостуг чыдып каап турар. Ниити районнуң болгаш күш-ажылчы коллективтиң сорулгалары-биле көскү агитация чаңгыс аай болур болза — хүннүң сорулгазын күүседип турарывыс ол. Чүге дизе көскү агитация — партияның сөзүн, идеязын, публицистиг болгаш чурукчунуң бодалдарын каттыштырып холбаштырган чогаал болур. Ынчангаш кым-бир кижиниң эрттирген частыры оон дээштиин кудуладыр.

Бодалдарның чаазы болгаш медээниң чугулазы, ханы утказы-биле, ажыл-херекчизи болгаш тодазы-биле онзаланып турар. СЭКП-ниң удуртулгазы-биле совет чоннуң күш-ажылчы чедиишкиннерин бүзүрелдиг көргүзүп турар лозуңнарны, плакаттарны, стендилерни болгаш көскү агитацияның оон-даа өске хевирлерин чедимчелиг ажыглаарын чүгле күзелде, саазын кырында планга арттырып турбайн, херек кырында тудуп, кылып киириптер үе районнуң бо талазы-биле харысалгалыг удуртукчуларын далаштырып келбээн бе?

В. САТ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ ЧАГЫЫ-БИЛЕ

ВАРШАВА. Пөс-таавы үлетпүрүнге ажыглаар бедик бүдүрүкчүлүг машиналарның ээлчеглиг бөлүүн Совет Эвилелинче чүдүрүп чорударынга Польшаның Бельскобяла хоорайында «Бефама» заводу белеткээн. Бүдүрүлгениң коллективи бо чылын 100 янзы-бүрү машиналарны Совет Эвилелиниң чагыын ёзугаар бүдүрер. Оларның аразында бодун эки деп көргүскен «ЦР-300» деп дүк дыраар агрегаттар база бар.

«Бефама» заводу эрткен үш он чылдарда 3 муң ажыг аргыыр болгаш дыраар агрегаттарны ССРЭ-же үндүр саткан. Совет Эвилелиниң янзы-бүрү хоорайларының 26 фабрикаларында бо бүдүрүлгениң машиналарын ажыглап турар.

ВЬЕТНАМ-СОВЕТ НАЙЫРАЛ НИИТИЛЕЛИНИҢ ЧАА АДРЕСТЕРИ

ХАНОЙ. Вьетнамда эң-не массалыг организацияларның бирээзи — Вьетнам-совет найырал ниитилелиниң (ВСНН) чуруунда чаа-чаа адрестер көстүп келгилээн. Социал экономиктиг болгаш культура тургузуушкунунга Вьетнамга интернационалчы дузазын көргүзүп турар совет специалистер чурттап турар Вьетнамның найысылалының Кимльенде аалчылар бажыңының комплекизинде оон салбыры ажыттынган. Ол — Вьетнам-совет найырал ниитилелиниң коллективтиг кежигүнү болу берген ачы-дуза чедирилгезиниң баштайгы бүдүрүлгези.

Ниитилелдиң салбыры Ханой чөөгунда Мелинь можузунда Тьенфонг кооперативинде база ажыттынган.

ЧЕХОСЛОВАКИЯДА ЧАА КЛИНИКА

ПРАГА. Пластикалыг кезип эмнээшкинниң клиниказы Чехословакияның найысылалында ажыттынган Микрохирургия талазы-биле тускай эртемниг эмчилерни белеткээр, а ол ышкаш өрттенген таварылгада эмнээр талазы-биле калбак шинчилел программазын боттандырып чорудар чуртта ол эң улуг бааза, социалистиг чурттарга пластикалыг кезип эмнээшкин талазы-биле шинчилелдерниң харылзаштырылгазынга төвү болу бээр.

БОЛГАР-СОВЕТ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ ҮРЕ-ТҮҢНЕЛИ

СОФИЯ. Толбухинниң кедээ ажыл-агый техниказын бүдүрер «Металл» комбинады—машина тудуушкунунуң талазы-биле болгар-совет кады ажылдажылганың төвү. Совет төлевилел ёзугаар белеткеп кылган тарымал тоорук ажаар «ПСПС-1,5» дээр 52 муң ажыг агрегаттарны бүдүрүлгениң коллективи Совет Эвилелинче чүдүрүп чоруткан.

Совет өөнүктер-биле кады ажылдажылганың ачызында дугуйларны изиг арга-биле хевир киир базарының технологиязын Болгарияга бир дугаарында ол комбинатка нептереткен. Ол арганы нептереткени 500 тонна металлды чылдың-на камнап алыр арганы берген.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ БУРУУ ШААП ТУРАР

Гренадаже америк шериглерниң дээрбечи ёзу-биле шургуп киргенин делегейниң хөй-ниитизи шыңгыы буруу шаап турар. Хамаарышпас Гренаданың бүрүн эргезин таптай баскан АКШ-тың империализмин делегейниң улустары буруу шаппышаан, агрессорнуң шериглерин ортулуктан доп-дораан үндүрерин негеп турар.

ПРАГА. ЧССР-ниң аныяктарының социалистиг эвилели АКШ-тың кем-буруулуг агрессиязын шыңгыы буруу шапкан. Гренадага удур агрессия —ол дээрге Вашингтоннуң милитарисчи стратегиязының тудуш кезии-дир деп, аныяктарның социалистиг эвилелиниң удуртулгазының медеглелинде айыткан. Вашингтоннуң милитарисчи стратегиязының түңнелинде делегейниң янзы-бүрү районнарынга дүшкүүрлүг чоруктуң одаглары тургустунуп турар.

БЕРЛИН. Гренаданың хамаарышпас чоруунга болгаш хосталгазынга удур АКШ-тың дээрбечи халдаашкынын Германияның демократтыг херээженнер эвилели шыңгыы буруу шаап турар. АКШ-тың дээрбечи агрессиязы Кариб далай девискээринге болгаш бүгү делегейге тайбың херээнге улуг кыжаныышкын болуп турар деп, демократтыг херээженнер эвилелиниң медеглелинде айыткан. Гренададан америк шериглерни үндүрерин, ол чурттуң улузунга бот-башкартынар эргени хандырарын медеглелде негеп турар.

УЛАН-БАТОР. АКШ-тың Гренадаже дээрбечи халдаашкыны—ол дээрге америк шериглерниң ханныг чаа үүлгедии-дир деп, Моолдуң революстуг аныяктар эвилелиниң ТК-зының медеглелинде айыткан. Термоядролуг дайынның кыжаныышкыны делегей кырында диргелген амгы үеде Рейганның администрациязы хамаарышпас күрүнеге удур агрессияны кылган. Америк империализмниң дээрбечи агрессиязын доп-дораан соксадырын медеглелде негээн.

МАДРИД. АКШ-тың Гренадаже халдаашкыны — Каттышкан Нациялар Организациязының Уставын болгаш делегей эргезин каржызы-биле үрээни-дир деп, Испанияның Коммунистиг партиязының ТК-зының секретариадының медеглелинде айыткан. АКШ-тың дээрбечи ол халдаашкыны америк империализмниң милитарисчи эжелекчи политиказын сойгалап илереткен.

Гренаданың улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазын Испанияның Компартиязы илергейлээн болгаш америк шериглерни ол чурттан доп-дораан үндүрерин шыңгыы негээн.

БОНН. Америк шериглерни Гренададан доп-дораан үндүрерин Германияның социал-демократтыг партиязындан бундестагтың депутады Г. Хертерих негээн. Рейганның администрациязы делегей эргезиниң норма-чижектерин болгаш КНО-нуң Уставын каржызы-биле үреп турар-дыр деп, депутат медеглээн.

Латин Американың чурттарынга болгаш улустарынга айыылды чогум-на Каттышкан Штаттар таварыштырып турар-дыр деп, ГСДП-ниң даргазының оралакчызы Х. Эмке чугаалаан. Вашингтон делегейниң ол районунга дээрбечи үүлгедиглерни кылып, улустарның бот-башкартынар эргезин болгаш хамаарышпас хөгжүлдезин каржызы-биле үреп турар.

ЛИССАБОН. Америк империализмниң Гренадаже халдаашкынын Португалияның демократтыг шимчээшкининиң удуртулгазының кежигүнү У. Блашку Фернандиш килеңнээшкин-биле буруу шапкан. Гренададан америк эжелекчи шериглерни доп-дораан үндүрерин Португалияның хөй-ниитизиниң өмүнээзинден ол негээн. Вашингтоннуң политиказын эдербээн улустарны америк империализм дорамчылап, бастып турар.

ДАМАСК. Гренадага удур америк агрессия — ол дээрге делегейге тергиндедди чедип алыр дээн АКШ-тың империализминиң ниити стратегиязының тудуш кезии-дир деп, Сирияның даштыкы херектер талазы-биле күрүне министри Фарук аш-Шараа медеглээн.

ТОКИО. АКШ-тың Гренадаже халдаашкыны—ол дээрге делегей эргезиниң норма-чижектерин каржызы-биле үрээни-дир деп, тайбыңның япон комитединиң даргазы Эйдзабуро Огасавара медеглээн. Вашингтоннуң Гренадаже дээрбечи болгаш араатаныг халдаашкынын япон улустуң өмүнээзинден ол шыңгыы буруу шапкан болгаш америк шериглерни Гренададан доп-дораан үндүрерин негээн.

(СЭТА).

ДИПТЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

ПРАГА. Чехословак-совет найырал айының эгелээнинге тураскааткан Чехословакияның ажылчы чоннарының байырлыг хуралдары Братиславага, Остравага, Пльзенге болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынга болган. ЧССР-ниң партия болгаш күрүне удуртукчулары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери, Совет Эвилелинден барган аалчылар ол байырлыг хуралдарга киришкен. Улуг Октябрьның делегейге төөгүлүг ужур-дузазын хүлээп алдынган резолюцияларда онзалап демдеглээн болгаш ССРЭ-ниң ленинчи даштыкы политиказын бүрүн деткээнин илергейлээн.

Чехословак-совет найыралдың Прагага кежээзи найырал айының улуг хемчеглериниң бирээзи болган. Свердловскиден, Уфадан, Алма-Атадан, Львовтан болгаш өске-даа совет хоорайлардан барган турисчилер чехословак-совет найырал эвилелиниң активи-биле, турисчи «Чедок» организациязының удуртукчулары-биле, ЧССР-ниң найысылалының ажылчы чоннары-биле ужурашкан.

ПАРИЖ. Соңгу полюстуң айтырыгларынга тураскааткан делегей шуулганы Францияның эртем-шинчилелдериниң национал төвүнүң бажыңынга ажыттынган. Арктиканы шинчилээриниң француз төвүнүң инициативазын ёзугаар хөй чурттардан эртемденнер шуулганга чыылган болгаш Соңгу полюсту шиңгээдип алырының төөгүзүнүң айтырыгларын, а ол ышкаш Арктиканың делгемнеринге далай болгаш агаар оруунуң айтырыгларын чугаалажып көрүп турар.

Арктиканың сураглыг шинчилекчизи И. Д. Папанин шуулганның адрезинге байырлыг чагаа чоруткан. Ол 1937—38 чылдарда СП-1 деп баштайгы станцияны баштап чораан.

ТРИПОЛИ. Ливия революциязының удуртукчузу М. Каддафи Каттышкан Нациялар Организациязының чиңгине секретарынга болгаш өске-даа чамдык делегей организацияларынга чагаа чоруткан. АКШ-тың болгаш НАТО талазы-биле ооң эвилелчилериниң Чоокку Чөөн чүкте политиказының шыңгыы айыылдыын чагаада айыткан. АКШ-тың Чоокку Чөөн чүкте соксаал чок өнчүк-чөңгээлери, Сирияның болгаш Ливанның адресинге ажык кыжаныышкыннар, АКШ-тың болгаш НАТО-нуң хөй шериг корабльдерин ол районда мөөңнээни бүгү-нийти тайбың херээнге улуг кыжаныышкын болуп турар деп, М. Каддафи демдеглээн.

БРАЗИЛИА. Чаагай сеткилдиг кижилерниң ниити күжениишкиннери-биле тайбыңны камгалап, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадып болур дээрзин Совет Эвилели бодунуң даштыкы политиказынга барымдаалап турар деп, «Бразилия—ССРЭ» культура харылзааларының салбырының президентизи А. Пинейру Машаду чоокта чаа Риу-Гранди-Дусул штатка медеглээн. Совет Эвилелиниң тайбың инициативаларын бүгү делегейде, ооң иштинде Бразилияда калбаа-биле деткип турар деп, ол чугаалаан.

Делегей байдалын чидиглендирип турар империализмниң буруузу-биле кижи төрелгетен дыка берге болгаш нарын үеде чурттап турар. Ынчангаш тайбың дээш, айыыл чок чорук дээш демиселди баштап турар Совет Эвилелинге бүгү чурттарның улустары чоргаарланып турар деп, Пинейру Машаду демдеглээн.

ДЕЛИ. Индияның соңгу-чөөн Ассам штадында өлүрүкчү дээрбечилер ханныг чаа үүлгедигни кылганнар. Гаухати хоорайда демир-орук өртээлинге күштүг бомбаны олар чазылдырган түңнелинде 14 кижи өлген, 60 кижи балыгланган. АКШ-тың шпион бөлүктери-биле сырый харылзаалыг үрегдекчилерниң чимзениишкиннериниң болгаш үүлгедиглериниң күштелгени— Индияның стратегия талазы-биле чугула районунда байдалды божаңнадыр талазы-биле Вашингтоннуң ажылдап кылган планының тудуш кезии-дир деп, тус чериниң парлалгазы бижээн.

АНТАНАНАРИВУ. ССРЭ тайбыңның могаг-шылаг чок камгалакчызы болуп турар деп, Мадагаскар Демократтыг Республиканың даштыкы херектер министри Жан Беманандзара медеглээн.

(СЭТА).

Тайбың дээш чүс-чүс япон демиселчилер (чурукта) Окинава ортулуктуң соңгу талазында америк Кэмп-Хансен полигонда чыглып келген турары. АКШ-тың далай шериглериниң кезектериниң артиллерияның ээлчеглиг боолаашкынын чорудар деп турарынга олар удурланып турар. Киодо агентилелиниң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Окинавага административтиг эргени 1972 чылда Японияга берген үеден бээр шак ындыг өөрдилгелерни 55 катап эрттирген болгаш чоннуң айыыл чок чоруунга доктаамал кыжаныг боор турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КҮСКҮ ЫРЖЫМ

Былдай маңнаар бызаа чаңныг Чаа-Хөл хемде
Бырлаң безин көзүлбейн-дир—көрүнчүк-ле.

Сырлыг кымчы чая-чая көскенир дээр
Шырай-арны дыка чазык—кааң аяс.

Дааш кедээн, тынар-тынмас доскуулчу дег,
Даглар бөгүн шыгырт кылдыр тургулапкан.

«Хоор сарыг аскыр өөрүн» дөргүн алаак
Хөйгүзүпкен—ээн калган бажың олчаан.

Хову кезиир улчумал хат бажы сынган—
Койгунак дег бир-ле черде хоруй берген...

Сактырга-ла черден, дээрден дүвүрээзин
Шагда артып чиде берген ыныыңып келди.

Күскү ыржым таалалы өпейлээжок
Күжүр чүрээм дүвүренчиг сога берди:

Чаа-Хөл хемни өрү алзы боскү дунук
Чаңгыс аңгыр кээргенчиг эдип бар чор.

Александр ДАРЖАЙ.

ДАГДЫНЫКЧЫ

Таптыг кылган ажылы чок
Таакпылап хүнзээр-даа бол,
Шалың алыр өйү кээрге:
«Шаңнал акшам эвээш-тир!» —дээр,
Чамдык эштер аравыста,
Чажыргаш чоор, ам-даа бар ийин.

Каш-ла ай пенсиялааш,
Кадрлар килдизинге
Ажыл дилеп чедип келген
Акывысты көрүп кааштың,
Демги былдам улус-биле
Деңнештирип орарым бо.

* * *

«Кырган кижи дыжын билбес,
Хырны аштай берген бе ооң?
Ашак дедир чөнээн-дир» деп,
Ажы-төлү, кожалары,
Чүве билбес хопчу аастар
Чүү-даа дижип турган болду.

Алдын холдуг, дуржулгалыг
Ажылчынны катап кээрге—
Даргалары дугурушкаш,
Тааржыр ажыл сүмелээннер:
— Сеңээ оолдар дагзып каалы,
Септекчиге өөредип көр.

Аныяктар бүзүрелин
Чаалап аары—амыр эвес.
Амыдырал, ажыл-ишке
Чаңчыктырар —оон-даа берге
Даалга нарын, ону билгеш,
Далаш шиитпир негевээннер.

Бүзүрелден, хүндүткелден
Бүгү чүве эгезин аар—
Улуг, биче ажылчыннар
Углап, баштап, өөредир
Нарын болгаш берге үлүг
Аңаа ынчаар онааганнар.

Фашист шериг—магачынны
Базарынга киржип чораан,
Байлакшылды тайбың ишке
Магадылап, тургусчуп каан,
Кырган солдат пенсиялааш,
Кылбааны чаа ишче кирген.

Дагдыныкчы коммунистиң
Дааңганы бригаданың
Бир-ле дутаар чедиишкинин
Бистиң цехте өөрүп уткаан—
Комсомолчу-аныяктар
Коллективи тургустунган.

Хары чеде берген-даа бол,
Халас акша төлеттирип,
Азырадыр часканынга
Ам кээп харын эгениксеп,
Тааржыр ажыл тыпканынга
Таалалын ол сөглеп орар:

— Алырындан бээри ышкаш,
Эптиг чүве кижээ турбас.
Артык хырын, хереглекчи—
Эң-не бужар чаңчыл-дыр ол.
Кадык чорааш, ажыл кагбас—
Кара чаңгыс күзелим ол...

Ч МАНДЫЫНЧЫ.

Хоочун салгалдың коммунистери

КЫЗЫЛ ПАРТИЗАННЫҢ ОГЛУ

Моолду дамчыштыр Тываже шургуп кирип келген атаман Казанцевтиң ак дээрбечилерин чылча шавары-биле Атамановка (амгы Кочетово) суурдан Сергей Кочетов командылаан партизаннар Тарлашкынче чорупканнар. Тулчуушкундан тиилелгелиг ээп кээрин дөргүл-төрелдери, ажы-төлү оларны четтикпейн манап турганнар. Дайзыннарны чылча шапкаш, удаваанда олар четкилеп келгеннер. Ынчалзажок ынчан элээди оол турган Михаилдиң адазы болгаш өскелер-даа тыва улустуң хосталгазы келир үедеги аас-кежии дээш тулчуушкун шөлүнге бажын салганнар.

Ээп келгеннерниң аразында Михаилдиң адазының кады чоруткан эжи Семён Дойбанаевич Билчиир аңаа уткуштур чортуп келген.

— Миша, сээң ачаң, Узун Иван ам черле.. Ол Тарлашкын чоогунда Кызыл-Даг деп черде «Мөңге уйгузун» удуй берген. Ачанның күзеп чораан күзелин, соруглаан соруун уламчылап, эчизинге чедирер апаар сен, оглум!—деп чылыы-биле чагаан.

Тулчуушкун шөлүнге маадырлыы-биле өлген кызыл партизан эжи Иван Иванович Пахомовтуң ээрлиг аъдын ооң оглунга хүлээдип бергеш, Билчиир суур ындында хараганнар аразында өөнче чортуп чоруй барган.

Чаа-ла он бештепкен Михаил Пахомов ийи дуңмазы-биле өскүс артканын болгаш өске-даа хөй чүүлдерни бодап келгеш, карактарының чажы борбаңнады дамдылап бады келген. Ол дээрге 1921 чылдың чайы, Тывага чаа амыдыралдың эртенги хүн дег чаа-ла эгелеп турган үелериниң бирээзи...

Кижиниң намдарының арыннарын ажа тыртып көөр болзувусса, хөй талаларлыг. Ол нарын болгаш шаптараазыннарлыг-даа база аас-кежиин, өөрүшкү дээш өске-даа хөй янзы-бүрү демиселден тургустунган болгулаар. Кызыл партизанның оглу Михаил Пахомовтуң амыдыралы база-ла ындыг болган. Чээрби чылдарда, Тывага өөскээн шуурганныг болуушкуннарны, хостуг эрге-шөлээ дээш, аас-кежиктиг амыдырал дээш чоннуң, ылаңгыя кызыл партизаннарның эрес-маадырлыг демиселин, бо-ла Суг-Бажынга болгулаан төөгүлүг болуушкуннарны ылаңгыя Тыва Арат Республиканың тургузукчу бирги Улуг Хуралын ол үедеги элээди оолга дыка сонуурганчыг болган.

Ооң адазы Иван Пахомов революция мурнунда Алтайга ядыы-түреңги амыдыралдыг чораан. Шыдажыр аргажок кадыг-берге амыдыралдан дезип, «тараа тарып амыдыраарынга эптиг ирги бе» деп бодааш, Моолду дамчыштыр Тывага, Таңдының Суг-Бажынга көжүп келген тараачыннарның бирээзи. Тывага хувискаал өөскүп эгелей бээрге, ол Сергей Кочетовтуң кызыл партизаннарының отрядынга кирген.

Адазының болгаш өске-даа партизаннарның саллары элээди Михаилдиң мөзүлүг, толептиг кижи болуп дадыгып, быжыгарынга, амыдыралдың шын оруун тыварынга улуг идиглиг болган.

— Мени баштай «караам ажыдып», бижикке өөреткен кижи кызыл гвардейжи Григорий Алексеевич Баранов чүве. Оон деткимчези-биле дыка хөй чүүлдерни билип алган мен — деп ол сактып чугаалап турар. Ынчан Атамановкага школа-даа турбаан. 1922 чылда турган комсомолчулар, оларның аразында Пахомов боттарының күжү-биле клуб хевирлиг — «улусчу бажыңны» тудуп алган.

Дараазында чылдың чайынында Минусинскиден Тываже чоруткан эки турачы бөлүк башкыларның бирээзи —Евгения Веремейниң (Чугунованың) Суг-Бажынга келгени — ол суурнуң амыдыралынга чугула болуушкун болган. «Улусчу бажыңга» аныяк башкы эң баштайгы школаны ажыткан. Михаил Пахомов өске-даа эш-өөрү-биле кады аңаа бижикти улам хандыр өөренип, билиглерниң эге үндезинин алган. Евгения Николаевна башкылаарындан аңгыда, аңаа бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерттерин, лекция беседаларны организастап, библиотеканы тургускан. Чаа амыдыралга холбаштыр ол орус-даа, тыва-даа херээженнерниң чаагай сеткилдиг сүмелекчизи апарган. Башкының хөй талалыг ажылынга Михаил баштаан комсомолчулар бирги дузалакчылары бооп турган.

Удаваанда олар суурнуң чону-биле боттарының күжү-биле школаның улуг эвес чаа бажыңын тудуп алганнар. Пахомовтуң баштааны комсомолчулар Атамановкага бижик билбес чорукту узуткаарынга, өске-даа чугула ажыл-херекке эң идепкейлиг киржип келген. Олар онза даалга күүседир кезектиң дайынчылары болу бергеннер.

Тывага чаа амыдыралдың хөгжүлдези-биле Михаил Пахомов деңге базып, ону тургузарының идепкейлиг дайынчыларының бирээзи болуп, ол үеде аңаа ажылдап турган большевиктерниң дузазы-биле билиг-медерели өзүп, дадыгып кел чораан.

— Кижиниң намдарынга кезээде уттундурбас үелер тургулаар. 1928 чылдың январьда мени коммунамның хүрээлениинге кирип алган, ооң кызыл билетин РКП (б)-ның ынчангы Тывага турган райбюрозунуң секретары аш Чудиновтуң меңээ тывыскан хүнүн кажан-даа утпас мен— деп, ол чугаалап турар. Оон бээр-ле ол бодунуң медерелдиг бүгү амыдыралын, хөй талалыг ажыл-чорудулгазын Коммунистиг партия-биле сырый холбаштырып, ооң хереэнге бараалгадып келген.

Михаил Иванович чугаакыр-даа, баштак-даа кижи. Бажыңнарывыс кожа болгаш ой-өйде ооң-биле сеткил хандыр хөөрешкилээр бис. Бир катап ол бажыңында шкафтан дөртегер-дөртегер папкалар уштуп эккелген. Оларда янзы-бүрү документилер, фото-чуруктар бар. Ынчан ооң чөпшээрээни-биле намдарын бижээн хуудусту таныштым мен. Ооң ажыл-чорудулгазының дугайында демдеглелдерле ында хөй: аныяк Пахомов онза даалга күүседир отрядка тургаш, чээрби чылдарның ортаа үезинде Сумунактың Хемчикке үндүрген үймээнин базарынга киришкен, үжен чылдарның эгезинде Элегестиң Чал-Кежигге эң баштайгы колхозтуң нам үүрүнүң секретары, ооң соонда кооперация садыының ажылдакчызы, Совет хамаатыларының Кызыл хоорай комитединиң даргазы база турган.

С. ШОЙГУ.
(Уланчылыг).

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 66 чыл оюн демдеглээнивис — 1983 чылдың ноябрь 7-де Төп телевидение дамчыштыр «Ак-көк отчугаш» деп дамчыдылга болган. Аңаа бистиң чуртувустуң болгаш даштыкының сураглыг артистери киришкен.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң улустуң артизи Андрей Миронов биле композитор Раймонд Паулстуң «Ак-көк отчугашта» киржип турары.

В. СОЗИНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Григорий Лазарев (Ханты-Мансийск).

КЫСТЫҢ ЫРЫ

Хемниң чалгыы
Хемежиимни силгизе-даа,
Орук ырак —
Ону-даа тоор харыым чогул.
Өйлеп-өйлеп,
Өөрүүр-даа мен, ыглаар-даа мен.
Чүге дизе,
Чүрээм Хантым ырак арткан.
Ынчалза-даа
Ырым-шоорум куткулуп чор.
Дээди эртем
Тепкиижинче үнүп ор мен.
Ленин хоорай
Идегелим, чүдүлгем бооп,
Октябрь оду
Оруум уткуй хүннеп кел чор.

О. СУВАКПИТ,
очулдурган.

ХӨЙ ЧЫЛ ЧУРТТААР ДИЗЕ

Улуг назылыгларны шинчилээри-биле специалистер Абхазияны шилип алганы таварылга эвес. Грузин ССР-ниң составында кирип турар ол автономнуг республика бодунуң улуг назылыглары-биле сураглыг. Ооң найысылалы Сухумиде хореография ансамбли бар, аңаа 90 хар четпээн кижи хүлээп албас.

Черле ынчаш, эң-не хөй улуг назылыг кижилер Кавказта чурттап турар. Ооң чону бүгү-эвилелдиң чурттакчыларының чүгле 7 хуузу болуп турар-даа болза, ооң үжен беш хуузу чүс хардан ажыр чурттап турар.

Улуг назылаарының чажыды чүдел?—деп, айтырыгга мурнунда, ында арыг агаарда, арыг сугда, кайгамчык бойдуста деп санап турган. Сөөлгү шинчилекчилер кол ужурунда эвес деп турар. Ол дaглыг черниң бойдузу биле хөй чыл чурттаарының аразында харылзаа бар-даа болза, ындыг чугула эвес. Аңаа хөй чыл чурттаан орус чурттакчылар, чурттуң төп районнарынга деңнээрге, база-ла Кавказ улузу дег, хөй чыл чурттавайн турар болгай.

Ынчангаш даг чурттуглар ук-угун салгажып хөй чыл чурттап турар деп бодал тыптып келген. Ол база бир удаада шын болгу дег. Ынчалза-даа ол черниң чурттакчыларының эки чаңчылдары база аңаа улуг дузалыг болуп турар. Кижини хүндүлээр чорук Абхазияда нептеренгей. Ол чаңчыл эрте бурун шагдан бээр туруп келген. Бо-даа үеде хуралдарга улуг назылыг кижилер олурар, а аныяктар черле олурбас. Аът мунуп алгаш чоруп орган аныяк кижи орукка улуг назылыг кижиге таваржы бээр болза, ол аъдының дынын тыртып, кандыг-бир дуза херек бе дээрзин ыяп айтырар. Кырган кижи бир чүве чүктеп алган чоруур болза, чалыы кижи аңаа ыяап-ла дузалажыр.

Чаңчыл болган «кырганнар чөвүлели» совет эрге-чагырганың чылдарында-даа артып калган. Республиканың колхозтарының бирээзиниң даргазы мынча дээн: «Бистиң ниитилеливисте-даа, өг-бүлелерде-даа кырганнар дыка улуг рольдуг, олар чокта черле хоржок бис». Биргээр чугаалаарга, абхаз ирейлер чүгле хүндүткел-биле бүргеткен эвес, боттарының чонга ажыктыын, оларның арга-дуржулгазының херектиин медереп билип чоруурлар. Чамдык маргылдаалыг айтырыгларны безин шиитпирлеп тургаш, оларга сөөлгү сөстү бээри таварылга эвес болгай. А байырлалдар үезинде баштайгы дашканы кырганнар көдүрер.

Абхазияның чону араганы база ижип турар. Ол дээрге боттарының виноградтан кылган кызыл-арагазы болур. Арага ишкен үеде столга дыка эки культура тургустунар ийи-бир дашканы амзаар. кым-даа эзиртир арага ишпес. Эзирик кижи көстүрге, шупту улус оон дыка чексинер.

Абхазияның улуг назылыгларын шинчилеп көөрге, оларның аразында чүгле ногаа аймаандан кылган соок чем чиир (вегатариан) кижилер чок болган. (Чамдык улус ногаадан кылган соок чем улуг назылыг болурунга дузалаар деп бодап чоруур болгай). Херек кырында чемни өйү-биле чиири чугула деп олар санап турар. Оларның чеминде ногаа-даа, сүттен кылган-даа чемнер элбек. Абхаз кырганнар ары чигиринге аажок суптулуг, ында эм шынарлар бары билдингир. Ажыткан сүтке база олар ынактар. «Үр чурттаар дизиңзе, ажыткан сүттү хөйнү иш» деп үлегер-домак безин бар.

Абхазтарның чемненирин база маңаа демдеглээри чугула. Олар изиг эвес, а чылыг чем чиирлер. Ону аажок хоюдур дайнаарлар. Чем чиир шак чаңгыс, чемненип оргаш хөөрежип, чугаалашпас. Столга шуугаар чорукту багай чаңчыл деп санаарлар.

Ол безин абхазтарның чүгле кырыырынга чедир чурттаарынга эвес, улуг назылыгда безин күш-шыдалы хевээр артарынга, ажылдаарынга идиг болуп турар. Абхаз кырганнарның шуптузу хөй-ниити-даа, хууда-даа ажылга идепкейлиг киржип турар. Ажыл кылгаш, кырганнарның сеткили ханар. Ажылга ынак, күш-ажылга сеткил ханар кижилер база үр чурттаар дээрзи оон илдең.

Абхазияга шинчилел ажылдары кылып турган совет болгаш америк эртемденнер кижи бир чүстен бир чүс бежен чыл чедир чурттап болур деп санааннар. Абхазтарның дуржулгазын ёзугаар ажылды кылып чорудар болза, ол үретүңнелдиг болуру чутаажок. Келир үеде кижилер ол хире чурттаары-даа магат чок.

Б. ЗАГИРОВ.
(ПМА).

Буржуаз парлалганың арны

ҮШ МИЛЛИОН ЧЫЛ ЭРТКЕНДЕ...

Ону вторникте тыпкан болгаш «Рубин вторник» деп сураглыг ырының аайы-биле Руби деп адап алган.

Бо төөгү ийи чыл мурнунда эгелээн. Африкада Килиманджаро дагның кылаңайнып турары бажында кылыны ийи метр доштан сарбашкын төрелдиг кижиниң мөчүзү тывылган. Ону шинчилээри-биле англи эртемденнер Джон Д. Хансон биле Родерик Лаки чедип келген чүве-дир, оларга бичии соодукчулар база чораан. Дош иштинде мөчүнү дош-биле шыптынган хевээр кылдыр аажок оваарымчалыг адыра кезип алганнар, шак-ла ынчаар Великобританияга эккелгеннер.

Сөөлүнде тодарааны чүл дээрге, австралопитек херээжен кижиниң мөчүзү болган, ол дош иштинге үш миллион хире чыл дургузунда чыдып келген. Ук мөчүнү Лондонның криологтуг шинчилелдер институдунга аппарган. Дириг организмге куду температураның салдарын шинчилээр ол институт ук мөчүнү аажок кичээнгейлиг шинчилээннер. Үш миллион чыл дургузунда организмге кoскү өскерилгелер болбаан дээрзи баштайгы шинчилелдерден-не тодараан.

Үр хуусаалыг, шыланчыг ажыл эгелээн. Бурун шагның амытанының шак доңган мөчүзүн диргизер дээн эртемденнерниң күженишкини халас барбаан, Руби дирлип келген! Ону англи дылга өөредир дээш эртемденнер бир чыл дургузунда ажылдап келген. Ооң мээзи 400 грамм-даа болза (амгы үениң кижизинин ооң үш катап аар), Руби дылды багай эвес шиңгээдип алган.

Руби-биле баштайгы интервьюну кылган бис.

Британ музейиниң залдарының бирээзинге кирген дораан ону көрүп кагдывыс. Амгы үениң чиик платьезин кеткен Руби залдың дал ортузунда сандайда олур. Бурун шагның дириг амытаннарының дүрзүлерин ханада аскылаан. Бисти көрүп кааш ол узун холдарын чайды. Тырыкы кирбиктери дуглаан карактары-биле бисче чымчак кылдыр көрдү.

— Экии, ыңар— деп, Руби чугаалааш, хүлүмзүрүүрге, ооң аксында ийи каът азыг диштери көстүп келгилээн.

Үш миллион харлыг амытан-биле чугааны чүден эгелээрил? Ол айтырыгны бодувуска аажок девиден салып турган бис. Ынчалза-даа Руби боду биске дузалажы каапты.

Улуг Лондон дугайында бодалдарны солушпушаан, залды эргий кылаштажып чоруптувус. Бисти долгандыр көргүстүнген дириг амытаннарның дугайында Руби таныштырып чор. Ооң тунуксумаар-даа болза, миллион-миллион чылдар мурнунче бисти эдерти бээр үнүн улуг хөлзээшкин-биле дыңнап чор бис. Ооң болгаш эвээш санныг төрел-бөлүүнүң дугайында кижи бүзүрээр арга чок чугаа болган. Ооң өңнүүнүң селеме диштиг парга канчаар өлүртүп каапканының дугайында билип алдывыс. Килиманджароның мөңге дожунуң иштинче канчаар диригге кире бергенин ол бөдүүн сөстер-биле чугаалап берген.

— Чаашкын үези эрткенде чүве — деп, Руби сактып чугаалады. — Чиир дазылдар болгаш кат дилеп дагже улам өрү үнүп бар чораан бис. Мээң-биле кады Кромо деп оглум чораан чүве. Хенертен аажок улуг күш бисче халдап келген. Ол мээң оглумну теп алган аллар чытканын эскерип каан мен. Өске араатанның халдаашкынындан камгалангаш, аткаар маңнадым, хаялар аразындан чаштынар чер тывар ым ол. Хенертен бир чүве чайт дээн соонда карактарым караңгылай берген, үш миллион чыл эрткенде Лондон эмнелгезинге миннип келгеним ол.

Бурун шагның дириг амытанындан делегейге эң бир дугаарында алган интервью ынчаар доозулган. Байырлашкан соонда Рубиниң соонче дыка үр көрүп турган бис. Музейниң чадаларын куду чүгүрүп баткаш, спорт машиназынга олурупкаш, Лондонның кудумчуларынче халдып чоруй барган.

Бо хоозун «интервью» «Нью сайентист» деп англи журналга үнген, оон кызыра парлаттынган. Ооң авторлары Эйдриенн Зилман биле Джеролд Ловенстайн олар ындыг материал бижиириңге «мергежип» турарлар.

(«Известия» солундан).

ҮН ДУГАЙЫНДА КЫСКА ТООЛДАР

Чер-делегейниң дириг амытаннарын бурган башкы чаяагаш, шуптузунга үн үлеп берип эгелээн. Ону үлешкен чыышка дээлдиген озалдап чедип келгеш, үн чок арткан.

— Ам канчаар, тааржыр үнден бодун шилип ал!— деп, бурган башкы чарлык болган.

Дээлдиген ужуп чоруп каан. Бир аал чанынга кээрге, чаш күлун киштеп турган. Ооң үнүн чарашсынгаш, дээлдиген ол үнну ап алган чүве-дир. Ынчангаш дээлдиген аът дег киштээр апарган.

* * *

Бурган башкы бүгү дириг амытаннарның чурттаар черлерин хуваагаш, үн үлээн чыыжынга балыкты утту каапканындан ону чалавайн барган. А курган черже үнмес кылдыр чаяаттынган балык күжүр хей-ле дыка үр манаан. Ынчангаш ол үн чок арткан чүве-дир.

О. СЮЗЮКЕЙ.

ТВ

НОЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 —Буратинонуң делгелгези. 9.20 — «Спортлотонуң» 46-гы тиражы. 9.30 — «Ада-иелер, сегерге» 9.55 — Хөй эки барааннар дээш. 10.25 —Чурулга академиязы — 225 чыл болган. 11.15— Улустуң аялгалары. 11.30 —«Поэзия». А. Межиров. 12.30 —«Тиилекчилер». Фронтучу өннүктер клуву. Киев дээш тулчуушкунуң киржикчилериниң ужуражылгазы. 14.00—14.15 — Чапсар. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — Эртем болгаш амыдырал. 15.15 — А. Бородин. Төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга. 16.30 —«Дириг амытаннар амыдыралы». 17.30 — Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 18.00 — Мультфильмнер. 18.30 — «Инспектор Лосев» деп уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 19.40 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Документалдыг телефильм. 21.45 — 23.20 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Сокол»—«Спартак». Чапсарда — теле-медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бир эвес кадык болуксазынза. 8.30 —ПТУ дугайында эң эки дамчыдылга дээш Бүгү-эвилел конкурузу. 9.30— «Эртенги почта». 10.00 — Кыргыс телевидениениң программазы. 11.15 — Документалдыг телефильм. 12.05 — Театрга ужуражышкыннар 13.30 — «83-түң ырызы». 14.05 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.20 — «Музыка киоскузу». 14.50 — Уругларга фильм. 16.00 — Партия дугайында рассказтар. 16.45 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Программада Н. Паганининиң чогаалдары. 18.45 — «Аян-чорукчулар клуву». 19.45—«Делегей болуушкуннарының допчулалы». 20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35—22.45 — «Халваның амданы» деп уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Бөгүн республикага шокар булуттаар, хар чагбас. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 9—14 градус, чамдык черлерге 20 градус чедир соор. Хүндүс 1—6 градус, чамдык районнарга 10 градус соок.

Кызылга өскерилге чок агаар болур. Дүне 12—14 градус, хүндүс 1—3 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Демидовы» 9.30, 12.30, 16.30, 19.30, «Моя милиция» 15.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Витя Глушаков—друг апачей» 9.30, 12.40, 15.00, «Киносборник» 11.10, «Две главы из семейной хроники» 16.40, 18.30, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Непобедимый» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Жаркое лето в Кабуле» 16.20, 18.10, 20.00, «Наследница по прямой» 14.30 шактарда.

ТУДУГЖУ БОЛУКСААРЛАРГА

«Тыва тудуг» трестиң өөредилге комбинады тудугжу болуруп күзээннерни дараазында мергежилдерге, өөредирин чарлап турар:

дапчы-монтажник, штукатур-маляр.

Өөренир хуусаазы 4 ай болгаш өөредилге доозулган соонда доозукчуларны «Тыва тудуг» трестиң организацияларынче ажылдадып чорудар.

Өөредилге ноябрь 28-те эгелээр.

Өөредилге үезинде айда 75 рубль хемчээлдиг стипендияны бээр. Хоорайдан дашкаар келгеннерни чаагайжыткан общежитие-биле хандырар.

Өөренир дээннер: паспорттуг, шериг билеттиг азы кирип бижээн херечилелдиг, күш-ажыл дептерлиг болур ужурлут.

Айтырыг тургузар чери: Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчузунда 76 дугаар бажың. Телефон №№ 2-27-02, 2-32-83.

ДИРЕКЦИЯ.

Ажыл шагының кышкы үезинче шилчээни-биле холбаштыр Кызылдың үлетпүр садыының магазиннери 10-дан 20 шакка чедир ажылдаар, 14-тен 15 шакка чедир дүъштээр, воскресеньеде дыштаныр.

Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35 секретариаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13. чагаа килдизиниң 2-41-27. информация килдизиниң 2-20-60 үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш культура килдизиниң 2-23-54 кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47. корректорларының 2-27-41. бухгалтериязының 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2037.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы (Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—00271